Ирина Грущинская

ТАБИАТШЫНАСЛЫКЪ

Умумтасиль окъув юртларынынъ
1-инджи сыныфы ичюн дерслик

*Украина тасиль ве илим, генчлик ве спорт
Назирлиги тарафындан тевсие этильди*

КъДжИ
«Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты»
2012

УДК57.081.1(075.2)
ББК20я721
Г91

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Наказ № 118 від 07.02.2012 р.)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експертизу підручника здійснював
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Ілюстрації *Альони Мірошніченко*

Украин тилинден терджиме эткен *Эльмаз Велиева*

ШАРТЛЫ БЕЛЬГИЛЕР:

Оджаны динълеймиз
(ильки учь сеятнынъ метинлерини оджа окъуй)

Берабер чифт олып чалышамыз

Берабер группада чалышамыз

Тапмаджаларны тапамыз эм де аталар сёзлерини эзберлеймиз

Г91 **Грущинская И.В.**
Табиатшынаслыкъ: *умумтасиль окъув юртларынынъ 1-инджи сыныф ичюн дерслик* / украин тилинден терджиме эткен *Э. Велиева.* — Симферополь: КъДжИ «Къырымдевокъувпеднешир» , 2012. — 148 с. : ренк. — Къырымтатар тилинде.

ISBN 978-966-354-491-5 **УДК 57.081.1(075.2)**
ББК 20я721

Г91 **Грущинська І.В.**
Природознавство: *підруч. для 1 кл. для загальноосвіт. навч. закладів* / пер. з укр. *Е. Велієвої.* — Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2012. — 148 с. : іл. — Кримськотатарською мовою.

ISBN 978-966-354-491-5 **УДК 57.081.1(075.2)**
ББК 20я721

ISBN978-617-656-096-8 (укр)
ISBN978-966-354-491-5

© **Грущинська І.В.,** 2012
© **Велієва Е.А.,** *переклад на кримськотатарську мову,* 2012
© **Видавничий дім «Освіта»,** *художнє оформлення,* 2012
© **КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»,** 2012

ДЕРСЛИКНЕН БИРГЕ ОКЪУЙМЫЗ!

Севимли талебелер!

Мен — табиатшынаслыкътан дерслигинъиз олам.
Мен сизлерге тылсымлы табиат алемини ачарым.
Бизлер бирликте аджайип сеяатларгъа ёнермиз.

Тылсымлы масалларнынъ къараманлары: бодджек, балыкъ, къуш ве айван да бизнен берабер ёлгъа чыкъарлар. Чюнки олар табиатнынъ бутюн сырларыны пек яхшы билелер.

Бизлер бераберликте этрафтаки алемни анъламагъа ве къорчаламагъа огренирмиз.

ЭР ШЕЙНИ БИЛЬМЕГЕ АВЕСЛЕНГЕН КЪАРАМАНЛАРЫМЫЗНЕН ТАНЫШ ОЛАЙЫКЪ:

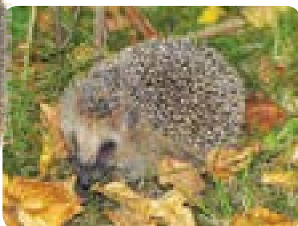

Айнеджи Кирпичик — джесюр табиат къоруйыджысы

Мавы къанатлы Кокчекъуш — акъыл ве дюльберлик темсили

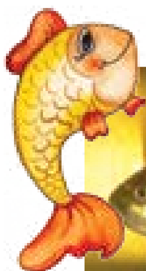
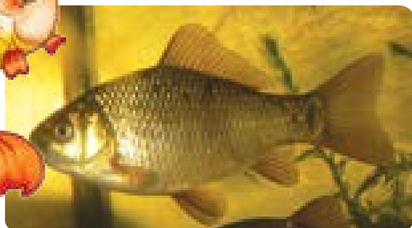

Алтын пуллу Табон балыгъы — хавузларнынъ зийрек джанавары

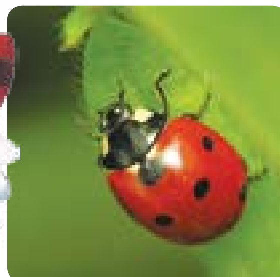

Бенекли Сырлы боджек — шенъликни ве яшайышны севген къонъузчыкъ

Дерсликнинъ саифелери сизлерге йыл девамында табиатны козетмеге ярдым этерлер.

СИЗЛЕРНИ БЕКЛЕЙЛЕР:

ТАБИАТ АЛЕМИНЕ ЁЛ АЛАЙЫКЪ!

ТАБИАТШЫНАСЛЫКЪ НЕНИ ОГРЕНЕ?

Бакъып чыкъ!

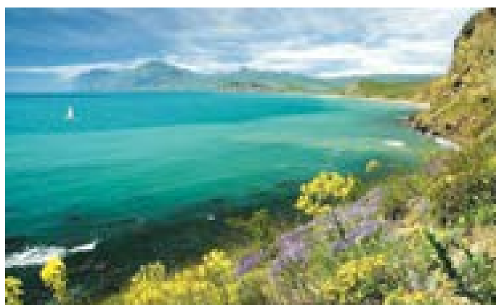

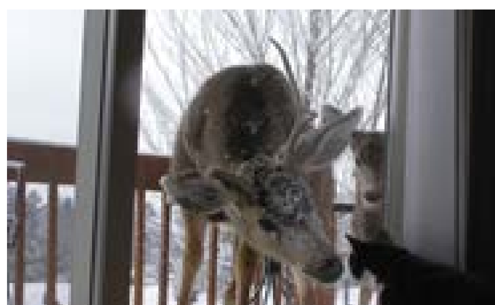

Икяе этинъиз!

Фотосуретлерде сиз нелерни корьдинъиз?

Тюшюнип бакъынъыз!

Бутюн бу ресимлерни не бирлештире?

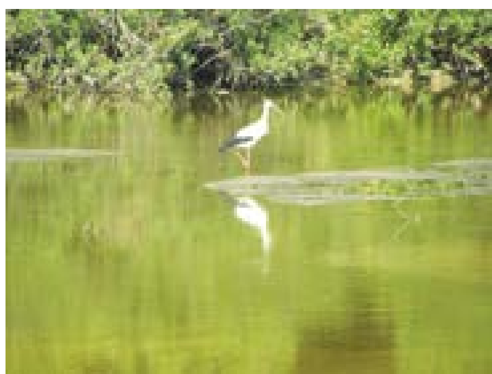
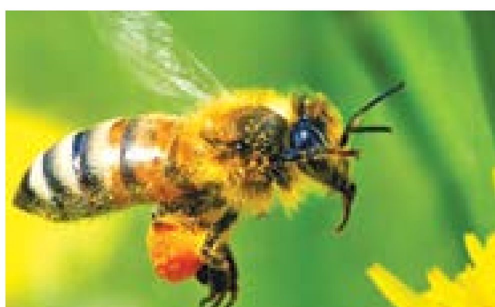

Акъылынъызда тутынъыз!

Инсанлар табиат алеминде яшайлар ве онынъ бир къысмы олмакъталар. Табиатсыз яшайыш ёкъ!

Табиатшынаслыкъ санъа табиат акъкъында тарифлер ве оны анъламагъа ярдым этер.

Табиат достуна вазифе.

Сен табиатны не ичюн севгенинъни икяе эт.

БИРИНДЖИ СЕЯАТ:
СЕН ЯШАГЪАН АЛЕМ

ЭТРАФТАКИ АЛЕМ — БУ НЕДИР?

Сен яшагъан алем этрафтаки алем, деп адландырылгъаныны **билирсинъ.**

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сен къаерде яшайсынъ? Сеннен берабер кимлер яшай? Сенинъ этрафынъда нелер бар?

Бакъып чыкъынъыз!

Фотосуретлерде нелер косьтерильген? Сизинъ одаларынъызда олгъан предметлерни айтынъыз.

Ярышлашынъыз!

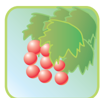

Инсанлар тарафындан яратылгъан предметлерни ким зияде айтып олур?

Бакъып чыкъ!

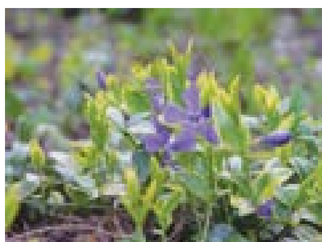

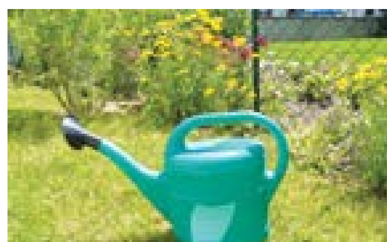

Ресимлерде косьтерильген предметлернинъ ангилерини инсан озь къолунен ярата, къайсыларыны — ёкъ?

Сенинъ чевренъдеки эр шей — бу этрафтаки алемдир. Анда табиат инсан къолунен яратылгъан предметлернен бирлеше.

Табиат достуна вазифе. Сен яшагъан алеминъ акъкъында икяе эт я да онынъ ресимини сыз.

ТАБИАТ — БУ, НЕДИР?

Сен джанлы ве джансыз табиат олгъаныны **билирсинъ.**

Бакъып чыкъ!
Фотосуретлерде сиз нелерни корьдинъиз? Оларны адландырынъыз?

Табиат — бу, этрафымызда олгъан, лякин инсан къолунен яратылмагъан бутюн неснелердир.

Тюшюнип бакъ! Анги фотосуретлерде тек табиат тасвирленген?

Бакъып чыкъ ве тенъештир!

Фотосуретлердеки ресимлер ненен фаркъ этелер?

Акъылынъда тут!

Табиат джанлы ве джансыз ола.

Джансыз табиат — бу ташлар, топракъ, сув, ель, ава, булутлар.

Джанлы табиат — бу осюмликлер, айванлар, инсанлар.

Эр шейни бильмеге авес олгъанлар ичюн оюн.

Мында не арткъач?

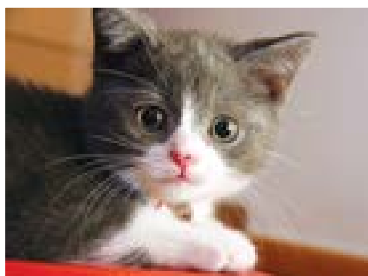

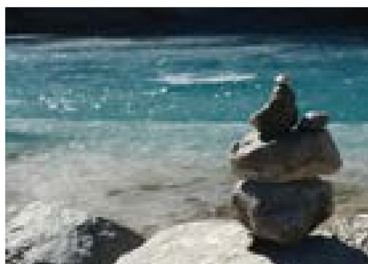

Табиат достуна вазифе.

Джансыз ве джанлы табиат акъкъындаки тапмаджаларны хатырла.

ДЖАНСЫЗ ТАБИАТКЪА НЕЛЕР АИТ?

Сен джансыз табиатнынъ объектлери акъкъында **билирсинъ.**

Янъы сёзлерни акъылынъда тут!

Бутюн предметлерге илимдеки киби — **объектлер**, я да **джысымлар** демеге мумкюн.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде нелерни коресинъ? Табиаткъа нелер аиттир? Нелер исе — ёкъ?

Булутлар, ава, сув, топракъ, ташлар, къум джансыз табиатнынъ объектлери олалар.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Куньдюз ве гедже кокте нелерни корьмек мумкюн?

Динъле!

Бизлер Ер сейяресинде яшаймыз. Ер этрафында онынъ ёлдашы — Ай айлана. Бизим сейяремиз исе Кунеш этрафында арекет эте.

Кунеш, Ай, йылдызлар, сейярелер — булар **кок джысымларыдыр.**

Олар да джансыз табиаткъа аиттир.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз

- Акъшам олса, сачыла,
  Куньдюз олса, ачыла.

- Эв тепесинде,
  Бир элек фындыкъ.

Табиат достуна вазифе.

Кунеш, Ай ве йылдызлар я да джансыз табиатнынъ дигер объектлери акъкъындаки масалларны хатырла.

ДЖАНЛЫ ТАБИАТКЪА НЕЛЕР АИТ?

Сен джанлы табиат нелерден ибарет олгъаныны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде тасвирленген осюмликлерни айт.

Севимли осюмликлеринъиз акъкъында **икяе этинъиз:**

Оларнынъ адлары насыл? Тышкъы корюниши насыл? Къаерде оселер?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

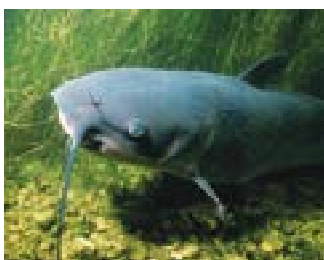

Фотосуретлерде тасвирленген айванларнынъ адларыны айт.

Севимли айванларынъыз акъкъында **икяе этинъиз:**

Оларнынъ адлары насыл? Тышкъы корюниши насыл? Къаерде яшайлар?

Тюшюнип бакъ!

Осюмликлер ве айванлар бири-бирине ненен ошайлар?

Осюмликлер ве айванлар джанлы табиаткъа аитлер.

Инсанлар къайсы табиаткъа менсюплер?

Инсанлар джанлы табиатнынъ бир къысмы олалар.

Ярышлашынъыз: ким джанлы табиаткъа аит олгъан объектлерни чокъча айтыр.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Сапы онынъ кумюштир,
Ал, бойнунъа илиштир.
Меним санъа сёйлегеним
Япракъсыз бир емиштир.

Табиат достуна вазифе. Фотосуретни бакъып чыкъ ве онъа коре икяе тиз.

ТАБИАТКЪА КЕЗИНТИ: кезинти-дерс

Озюнъни тешкер!

Сен энди джанлы ве джансыз табиатны, ондан да гъайры инсан къолунен япылгъан шейлерни бири-биринден айырмагъа билесинъ.

Табиатны козетмеге огренемиз:

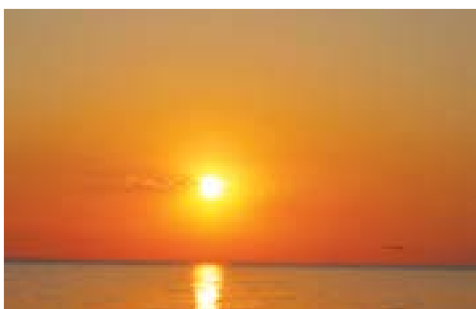

Кокте Кунеш къайда ерлеше?

Кокте булутлар бармы? Булутларнынъ корюниши насыл?

Ель эсеми?

Бу мейвалар
къайсы
теректе оселер?

Кузьде къайсы
осюмликлер
чечек ача?

Табиат достуна вазифе.
Эвде кезинти акъкъында икяе эт.

ДЖАНЛЫ ОРГАНИЗМЛЕРНИНЪ АЛЯМЕТЛЕРИ НАСЫЛ?

Сен бутюн джанлы организмлер бири-бирине ненен ошагъанларыны **билирсинъ.**

Янъы сёзни акъылынъда тут! Бутюн джанлы махлюкъларгъа **организмлер**, дейлер.

Хатырла! Джансыз табиаткъа нелер аит? Джанлы табиаткъа кимлер ве нелер аит?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде нелер тасвирленген?

Динъле!

Табиатта инсанлар, айванлар, осюмликлер ян-янаша яшайлар. Оларнынъ эписи бири-биринден фаркъ эте. Я оларны не бирлештире? Олар — джанлы организмлердир.

Джанлы организмлернинъ аляметлери булардыр: осюв, арекет этюв ве гъыдаланув.

Тюшюнип бакъ ве икяе эт!

Осюмликлер арекет этелерми?

Джумлени текмилле.

Оськен вакъытта осюмликлер арекет эте, кунешке айлана,

→ ачалар.

Бакъып чыкъ!

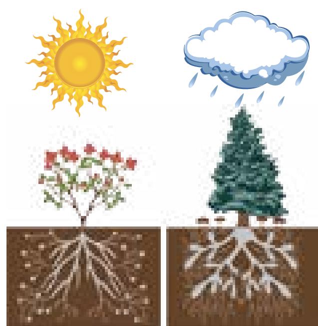

Икяе эт! Ресимдекилернинъ эр бири ненен гъыдалана?

Дикъкъат эт!

Осюмликлер инсан ве айванлардан фаркълы оларакъ гъыдаланалар.

Табиат достуна вазифе. Джанлы копечикни оюнджакълы союнен тенъештир. Къайсы бири джанлы организмдир? Сен не ичюн ойле саясынъ?

ЯШАМАКЪ ИЧЮН НАСЫЛ ШАРАИТЛЕР КЕРЕК?

Сен эр бир джанлы организмнинъ яшамасы ичюн нелер керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Джанлы организмлернинъ аляметлери насыл?

Джанлы организмлер ве джансыз табиатнынъ джысымларыны тенъештир.

Икяе эт! Бизим къараманларымыз къаерде яшайлар? Оларгъа яшамакъ ичюн насыл шараитлер керек?

Айнеджи Кирпичик

Мавы къанатлы Кокчекъуш

Алтын пуллы Табон балыгъы

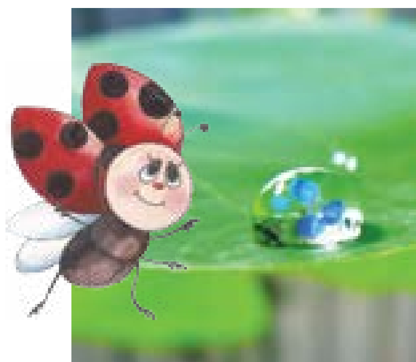

Бенекли Сырлы боджек

Икяе эт! Санъа яшамакъ ичюн насыл шараитлер керек?

Инсанлар, айванлар ве осюмликлер нелерсиз яшап оламайлар?

Джанлы организмлерге яшамакъ ичюн керек шейлер: ава, сув, ярыкъ, арарет эм де гъыдадыр.

Бакъып чыкъынъыз!

Фотосуретни адландырынъыз.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Ёкътыр аягъы-къолу, озю юре,
Узундыр онынъ ёлу, иш беджере.

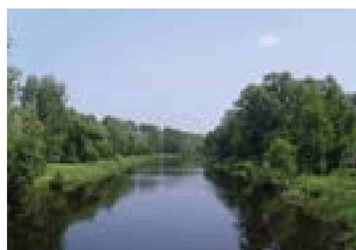

Табиат достуна вазифе.

Инсанларнынъ яшайышы ичюн ярыкъ, арарет, ава, сув ве гъыда кереклигинде къараманларымызны коньдир.

ИНСАН АЛЕМНИ НАСЫЛ ЭТИП БИЛЕ?

Сен инсангъа алемни більмеге нелер ярдым эткенини **билирсинъ!**

Тюшюнип бакъ!

Санъа табиат алеми ве этрафта олып кечкен эр шейни більмеге не ярдым эте? Ярдымджыларынъны айт.

Инсанлар ве айванлар корюв къабилиети саесинде этрафтаки алемни корелер. Бунда оларгъа козьлер ярдым этелер.

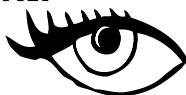

Инсанлар ве айванлар эшитюв къабилиети саесинде этрафтаки алемде нелер олгъаныны эшителер. Бунда оларгъа къулакълар ярдым этелер.

Тапмаджанынъ джевабыны тапамыз!

Эки араным бар,
Ортасында бир диреги бар.

Къокъу алув къабилиети саесинде инсанлар ве айванлар озь этрафындаки къокъуларны сезелер. Бунда оларгъа бурун ярдым эте.

Сезюв саесинде инсанлар этрафтаки алемнинъ чешит-тюрлю объектлерини танып бельгилейлер. Бунда оларгъа тери ярдым эте.

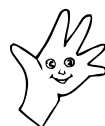

Лезет сезгиси саесинде инсанлар ве айванлар не ашагъанларыны дуялар. Бунда оларгъа тиль ярдым эте.

Тюшюнип бакъынъыз!

Сезюв мучелери арасында энъ муимини бельгилемек мумкюнми?

Янъы сёзни акъылынъда тут! Беденнинъ чешит къысымларына **мучелер**, дейлер.

Инсанлар фикир юрьсетелер ве этрафтаки алемни билелер.
Бунда оларгъа сезюв мучелери ярдым этелер.

Табиат достуна вазифе.

Айванларгъа оларнынъ сезюв мучелери насыл ярдым эткенлери акъкъында икяе эт.

ИНСАН ТАБИАТНЫ НАСЫЛ ЭТИП ОГРЕНЕ?

Сен табиатны огренмек ичюн козетюв ве тедкъикъатларны алып бармакънынъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла! Санъа табиатны ве этрафтаки алемни бильмеге не ярдым эте?

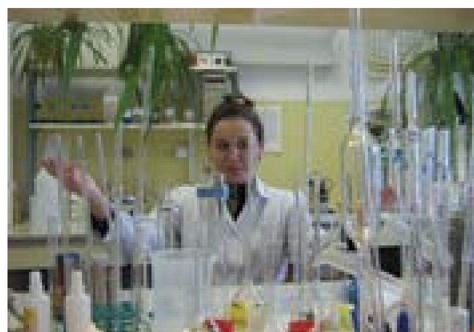

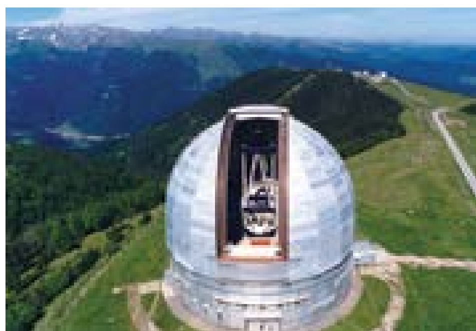

Телеско́п

Микроско́п

Термо́метр

Акъылынъда тут!

Табиатны огренмек ичюн козетюв, тедкъикъат ве амелий ишлерни кечирелер.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ

Билип ал: уфакъ предметлернинъ къысымлары насыл корюниште ола?

Сенинъ ярдымджынъ: лу́па.

Лупа ярдымынен предметлернинъ уфакъ къысымларыны **тедкъикъ эт.**

Вазифе.
Лупа ярдымынен къум данелерини, озь авучынъны, дефтерде къарындашнен япылгъан сызыкъны яхшы этип бакъ.

Джумлени текмилле.
Уфакъ предметлерни корьмек ичюн,
— — — — керек.

Табиат достуна вазифе.
Сен табиатны насыл огренеджегинъни икяе эт.

КЪАЙСЫ ОБЪЕКТЛЕР ТАБИИЙ, КЪАЙСЫЛАРЫ ИСЕ ИНСАНЛАРНЫНЪ КЪОЛУНЕН ЯПЫЛГЪАНДЫР?

Сен къолнен япылгъан объектлерни азырламакъ ичюн инсанлар табиий мадделерни ишлеткенлерини **билирсинъ.**

Аталар сёзюни акъылымызда тутамыз!

Ерни кунеш яраштырыр, инсанны иш.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ

Тапып биль: бу предметлер неден япылгъан?

Акъылынъда тут!

Инсан озь яшайышы ичюн керек олгъан бутюн шейлерни табиий мадделерден азырламагъа огренди.

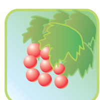

Ярышлашынъыз!

Къайсы группа инсаннынъ къолунен язырлангъан табиий объект ве предметлерни чокъча айтыр?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Инсанлар озь акъыл ве эмегинен азырлагъан эр шейни айбетле.

Табиат достуна вазифе.

Севимли китабынъ сенинъ къолунъа насыл келип тюшкенини икяе эт.

КУЗЬДЕ ТАБИАТКЪА СЕЯАТ: кезинти-дерс

Сен джанлы ве джансыз табиатта кузьде олгъан деньишмелерни козетмеге **огренирсинъ.**

Табиатны козетмеге огренемиз:

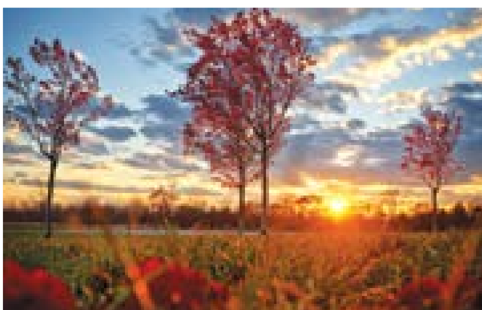

Уйле маалинде Кунешнинъ вазиети деньиштими?

Кок булутлымы? Булутларнынъ корюниши насыл?

Ель эсеми?

Тереклердеки япракъларнынъ ренки насыл денъишти?

Чечек ачкъан осюмликлер бармы?

Кезинти вакътында сиз насыл къушларны корьдинъиз?

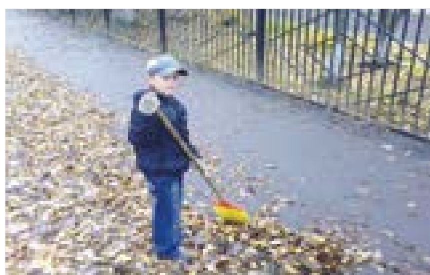

Шеэр ве койде инсанлар насыл кузь ишлерини япалар?

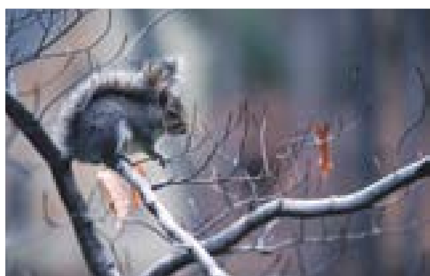

Кузьде сансарчыкъ терисининъ ренки денъиштими? Не ичюн бойле олгъаныны анълат.

Табиат достуна вазифе.

Кезинти акъкъында эвде икяе эт.

ЯШАЙЫШ ИЧЮН ТАБИАТНЫНЪ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен инсаннынъ яшайышы табиаткъа багълы олгъаныны **билирсинъ.**

Козет ве хатырла!

Джансыз ве джанлы табиаткъа нелер аит?

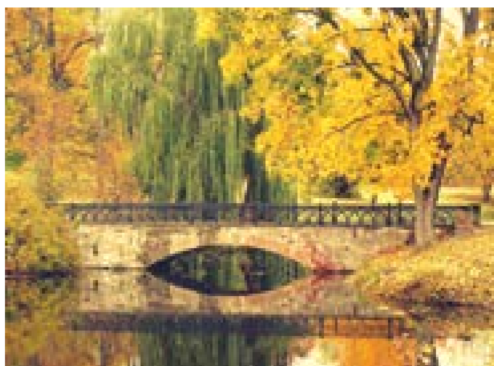

Къайсы фотосуретлерде табиий, къайсыларында — къолнен яратылгъан предметлер тасвирленген? Озь мисаллеринъни кетир.

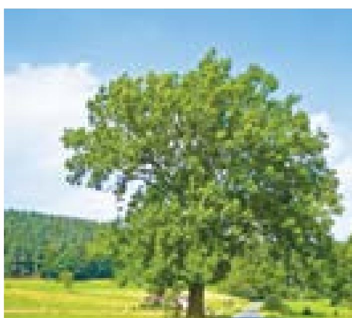

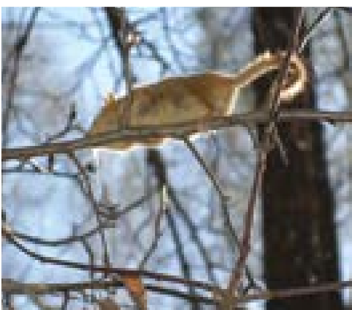

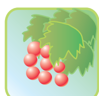

Бойле план боюнджа эр бир предмет акъкъында икяе тизинъиз:

1. Насыл адландырыла?
2. Сен оны къаерде корьген эдинъ?
3. Инсаннынъ яшайышы ичюн эмиети насыл?

Джевапларынъыздан меракълы бир икяе уйдурынъыз.

Динълеп бакъ!

Кунеш, сув, ава, Ер, осюмликлер, айванлар — булар табиаттыр. Инсан табиатнен сыкъы багълы ве озю де онынъ бир къысмы ола. Мескен, емек ве къулланув предметлерининъ эписини тек табиий мадделерден алмакъ мумкюн.

Сейяремизнинъ табиаты бизге омюр багъышлай! Табиатны къору!

Табиат достуна вазифе.

Тюшюнип бакъ, Айда яшайыш бармы экен. Ерде ве Айдаки табиатны тенъештир.

ТАБИАТНЫ НАСЫЛ ЭТИП КЪОРУМАКЪ КЕРЕК?

Сен табиаткъа ихтиятлы янашув къаиделерине не ичюн риает этмеге керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла ве икяе эт!

Бизге табиат не бере?

Козет ве хатырла!

Не ичюн табиат — дюльберлик чокърагъы, дейлер?

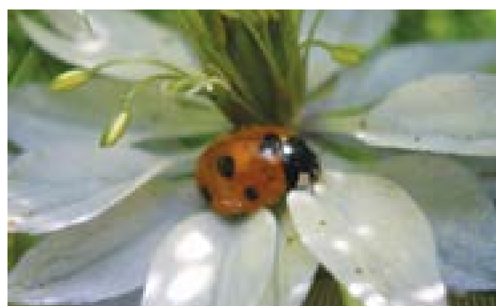

Табиатта озюнъни насыл алып бармалы?

Санъа озюнъни табиатта алып барувнынъ къайсы къаиделери белли?

Бизим достларымыз Сырлы боджек ве Табон балыгъына не олды? Не ичюн олар хасталанды? Не ичюн табиат озь дюльберлигини джоя?

Тюшюнип бакъ!

Дагъдаки чёплюк осюмликлер ве айванларгъа насыл зарар кетире?

Табиат достуна вазифе.

Табиатта насыл этип озюнъни догъру алып бармакъ кереклиги акъкъында икяе эт.

**ХУЛЯСА ЧЫКЪАРАМЫЗ:
СЕН, ЯШАГЪАН АЛЕМИНЪ
АКЪКЪЫНДА НЕ БИЛЕСИНЪ?**

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

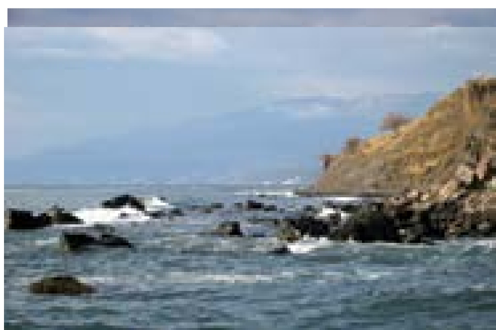

Фотосуретлерде нелерни корьмек мумкюн — табиатнымы я да этрафтаки алемними?

Тюшюнип бакъ!

Табиаткъа нелер зарар кетире?

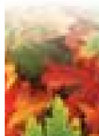

Джумлени текмилле.

Озь китапларым ве дефтерлериме мукъайт олгъаным алда, мен ________ сакълайым.

Икяе эт!

Кимни табиатнынъ досту, деп саймакъ мумкюн?

Достум!

Бизим биринджи сеяатымыз екюнленди,
ве сеяат девамында бизлер этрафтаки
алем акъкъында чокъ шей бильдик.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылынъда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта
керек оладжакълар?

Энди исе экинджи сеяат —
джансыз алемге ёл аламыз!

ЭКИНДЖИ СЕЯАТ: ДЖАНСЫЗ ТАБИАТ АЛЕМИ

ЕРДЕКИ ЯШАЙЫШ ИЧЮН КУНЕШНИНЪ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен Кунеш табиаткъа насыл тесир эткенини **билирсинъ.**

Хатырла!

Кунеш къайсы табиаткъа аиттир?

Сырлы боджек икяе эткен масалны динъле.

Мен пек севем. догъгъанда — этрафтаки табиат джанлана ве къувана. Къушлар даа зияде чивильдешелер. Осюмликлер исе озь чечек-башларыны котерип яваш-яваш тарафкъа айландыралар.

Къуванчлы кунешли баарь куньлеринден бирисинде апансыздан эр ерни къаранлыкъ къаплап алды. Бу, ярамаз джады хырсызлады. О, бутюн джанлы табиатны ёкъ этмеге истеди. Лякин джады чокъ тутып оламады. джадынынъ къолуны атеш киби якъа эди. Чюнки бизим Кунешимиз — йылдыз, къызып тургъан буюктен-буюк курредир.

Табиат достунынъ хатырлатмасы.
Кунеш ярыкъ ве арарет даркъата.

Икяе этип бер!

Не ичюн табиаттаки бутюн махлюкълар арарет ве кунешке къуваналар?

Тюшюнип бакъ!

Къайсы бири буюкче — Кунешми я да бизим Ер сейяремизми?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Акъ сандыгъым ачылды,
Ичинден нурлар сачылды.

Бу осюмликлер санъа нени хатырлаталар?

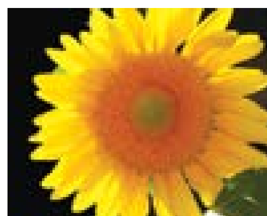

Табиат достуна вазифе.

Кунеш джансыз ве джанлы табиаткъа насыл тесир эткени акъкъындаки масалнынъ девамыны уйдур. Оны догъмушларынъа икяе этип бер.

АВАНЫ НАСЫЛ ЭТИП КОРЬМЕЛИ?

Сен аванынъ хусусиетлери акъкъында **билирсинъ**.

Тедкъикъ эт!

Бизге Кокчекъуш тешриф буюрды ве бойле деди:

— Сизлер ава акъкъында не билесинъиз?

Сонъ кедернен девам этти:

— Кимсе авагъа къулакъ асмай. Авасыз мен не нефес алып, не де учып олур эдим. Мына ава насыл муимдир!

ТЕДКЪИКЪ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: АВА

Ава шеффаф, онынъ къокъусы, лезети, ренки ёкътыр. О, эр ерде бар.

Тюшюнип бакъ!

Корюнмеген аваны даа насыл этип бельгилемек мумкюн?

Табиат достуна вазифе.

Сенинъ оюнджакъларынънынъ ангилери аванен толу экенини икяе эт.

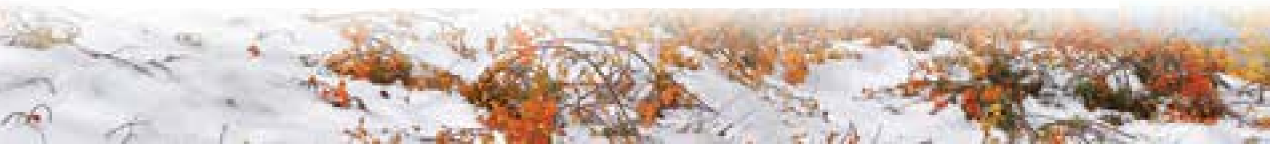

АВАНЫНЪ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен, аваны пусюрликтен къорчаламакъ керекливини **билирсинъ**.

Хатырла!

Аванынъ насыл аляметлери бар?

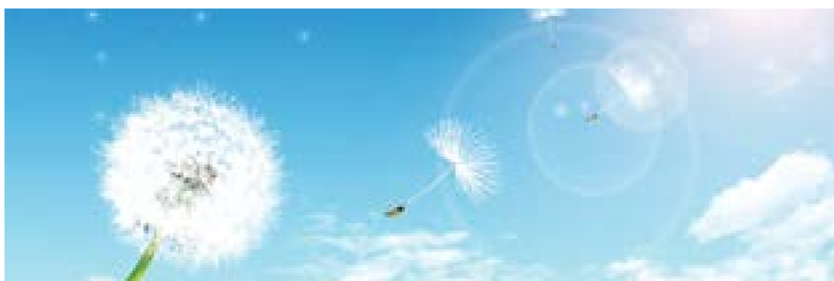

Тюшюнип бакъ!

Не ичюн «ава киби керек», деп айталар?

Ава джанлы организмлер: осюмликлер, айванлар ве инсанлар нефес алмалары ичюн керектир.

Бакъып чыкъынъ ве икяе этинъиз!

Инсанлар аванынъ аляметлерини насыл ишлетмеге огрендилер?

Тюшюнип бакъынъыз!

Темиз ава неге керек?

Табиат достуна вазифе.

Земаневий накълиенинъ анги чешитлери аваны энъ аз пусюрлеткенини сорап биль.

Хаяллан: аваны темиз сакъламакъ ичюн келеджекте накълие насыл олмалы?

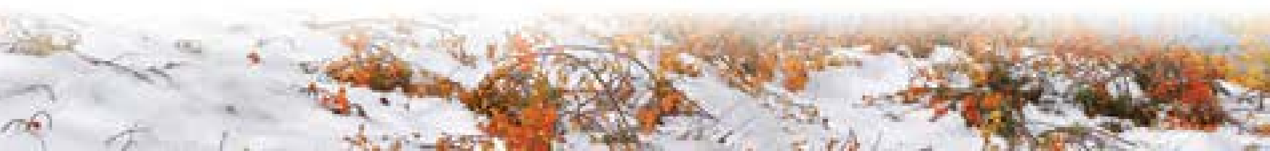

СУВНЫНЪ НАСЫЛ АЛЯМЕТЛЕРИ БАР?

Сен, сув насыл олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла!

Сен сувны къаерде коре билесинъ?

Алтын пуллы Табон балыгъы, икяе эткен масалны динъле.

Кунешни хырсызлап оламагъан ярамаз джады ачувланды ве ердеки бутюн сувны ичип битирмек къарарына кельди.

Башта **ирмакъларны** ичти. Сонъра невбет **озенлерге** кельди. Лякин буларны Кунеш корьди. Даа кучьлю парылдап башлады, ве бутюн **сув** гъайып олды. Санки дерсинъ о, аслы да олмагъан. Тек мавы кокте акъ **булутлар** йылтырай. Джады оларгъа якъынлашаджакъ олгъан дакъкъасы булутлар къарарды, ве кучьлю ягъмур ягъды. О, **ягъмур** тарафкъа ынтылгъан эди, аяз исе ягъмурны **къаргъа** чевирди. Джады бузгъа илишип етиштирмеди — о ириди, ве кене ирмакълар шырылдап акътылар. Оларнынъ базылары исе, эр ихтималгъа къаршы, ер астына сакъландылар…

Масалда бельгиленген сёзлерни акъылынъда тут.

Тюшюнип бакъынъыз!

Сув не вакъыт шинген ола?

Къатты аяз олгъанда, сув неге чевириле?

Не вакъыт сув булутчыкъкъа чевириле?

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: СУВ

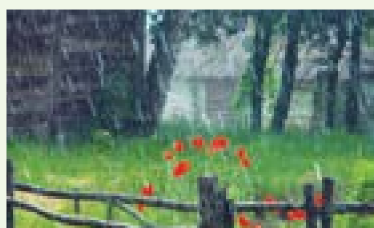
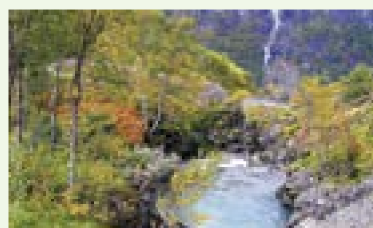

Сув шинген алда

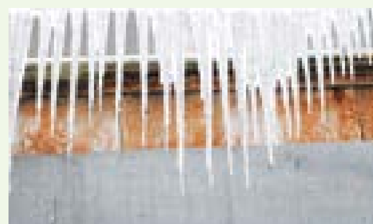

Сув къатты алда

Сувнынъ буввы

Шинген алда сув шеффаф, ренксиз ола, онынъ къокъусы, лезети ве шекили ёкътыр.

Табиат достуна вазифе.

Эр кунь сувнынъ анги аляметлерини козеткенинъни икяе эт.

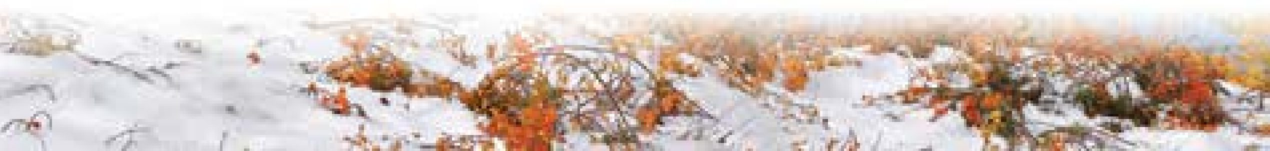

СУВНЫНЪ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен сув эм табиат, эм де инсангъа не ичюн керек олгъаныны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъынъыз ве тюшюнинъиз!

Табон балыгъы сорай:

Бу тамчылар нелер акъкъында икяе этелер?

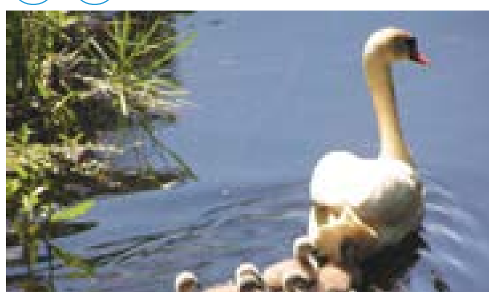

Аталар сёзлерини акъылымызда тутамыз!

- Сувсыз яшайыш ёкъ.
- Сув корьмеден папуч чыкъарма.
- Сувуны ич де, чешмесини унутма!

Тюшюнип бакъынъыз!

Бу осюмликлернинъ анги бирисине сув зияде керек?

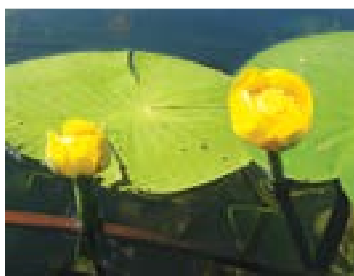

Табон балыгъы, дигер айван ве осюмликлер пусюрленген сувда озьлерини насыл дуялар?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.
Сув алтындан къыйметли. Сувны къору!

Табиат достуна вазифе.

Сен: «Кранны яхшы къапат — океан акъып кетмесин» сёзлерининъ манасыны насыл анълайсынъ? Сен эвинъизде сувны насыл къоруйсынъ?

ДАГЪ ДЖЫНЫСЛАРЫ — БУ, НЕДИР?

Сен ер дагъ джынысларындан ибарет олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Къуруджылыкъ ичюн анги мадделерни ишлетелер?

Толаны неден япалар?
Савут-сабаны неден азырлайлар?

Тюшюнип бакъ!

Табиатта къум, чамур, ташларны къаерде корьмек мумкюн?

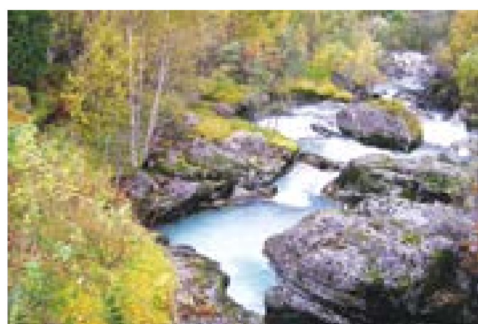

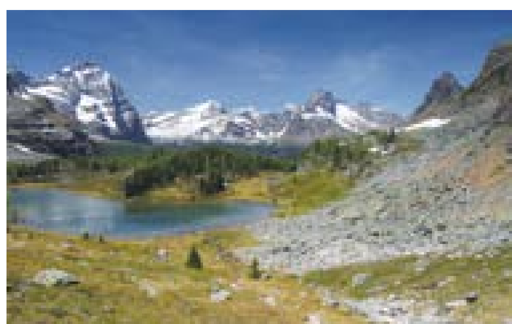

Динъле! Дагъ манзарасыны бакъ. Дагъларда биз къоджаман къаялар ве ири таш парчаларыны коремиз. Янларында олардан къопып тюшкен парчалар уеленген. Бу — кошели чакъылдыр. Озен ичинде сувнен ювулгъан теп-тегиз ташлар — чакъыл юварлана. Ялыда къум ве чамур бар.

Ташлар, кошели чакъыл, чакъыл, къум ве чамур — бу, дагъ джынысларыдыр. Ер дагъ джынысларындан ибареттир.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ДАГЪ ДЖЫНЫСЛАРЫ

Тувгъан улькедеки дагъ джынысларынынъ коллекциясы:

къум

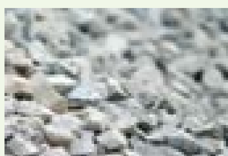
кошели чакъыл

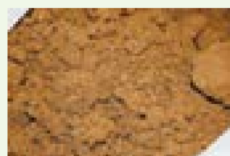
чамур

гранит

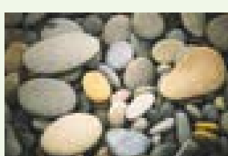
чакъыл

мермер

Инсанлар дагъ джынысларыны насыл ишлеткенлерини **икяе этинъиз**.

Табиат достуна вазифе.

Сен яшагъан ерде насыл дагъ джыныслары олгъаныны билип ал. Дагъ джыныслары ве оларнынъ саиплери акъкъында къайсы масалларда сёз юрьсетиле?

Тедкъикъатчы олмагъа истейсинъми?

Сенинъ улькенъде олгъан дагъ джыныслары коллекциясыны топлап башла.

ТОПРАКЪ БУ НЕДИР?

Сен, топракъ неге керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Осюмликлерге яшамакъ ичюн насыл шараитлер керек?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Ресимде топракъ къаерде тасвирленген?
О, неден ибарет?

Ернинъ усттеки бош къатламына топракъ дейлер.
Анда осюмликлер оселер. Топракъ осюмликлерни гъыдаландырыджы мадделер, арарет, ава ве сувнен теминлей.

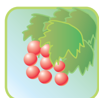

Тюшюнип бакъынъыз!

Ресимде къаерде топракъ тасвирленген?
О, анги тюсте?
Топракъ осюмликлерни насыл шараитлернен теминлей?
Топракънынъ теркибине нелер кире?

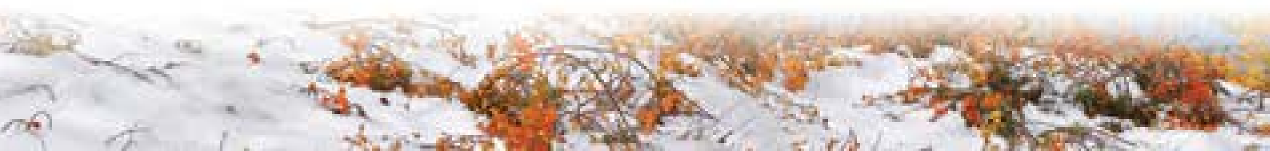

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ТОПРАКЪ

Топракънынъ теркиби:

къум, чамур, ташлар, кубре

сув

ава

Янъы сёзни акъылынъда тут! Осюмлик ве айванларнынъ чюрюген къалымтыларына **кубре** дейлер.

Динъле!

Кубре топракъкъа къара тюс бере. Топракъта не къадар чокъ кубре олса, о къадар бол берекет олур.

Айтынъыз!

Топракъта насыл джанлы организмлер яшайлар?

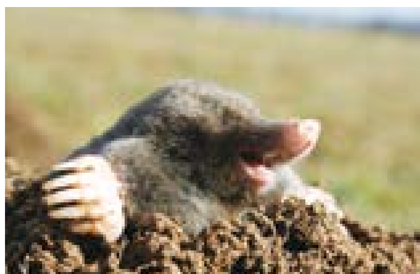

Аталар сёзлерини акъылымызда тутамыз!

- Топракъ тойса, алем тояр.
- Ерни терен сюрсенъ, бол берекет алырсынъ.

Тюшюнип бакъ!

Ер, ер, топракъ...

Бу учь сёзнинъ эр бириси нени адландыра?

Табиат достуна вазифе.

Ер ве топракъ бири-биринден ненен фаркъ эткенлерини тенъештир.

Топракъкъа ер, демек мумкюнми? Сенинъ фикиринъдже, не ичюн бизим сейяремизни Ер деп адландыргъанлар?

ТОПРАКЪНЫ НАСЫЛ КЪОРУМАЛЫ?

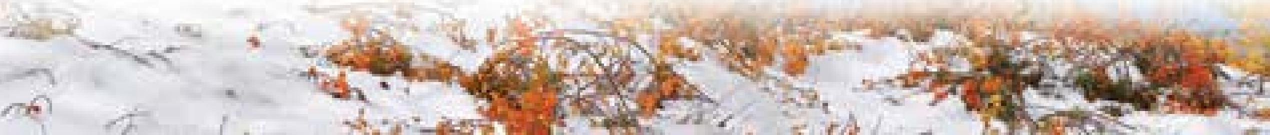

Сен, табиат ве инсанларнынъ яшайышы ичюн топракънынъ эмиети акъкъында **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Осюмликлерни къаерге отурталар?

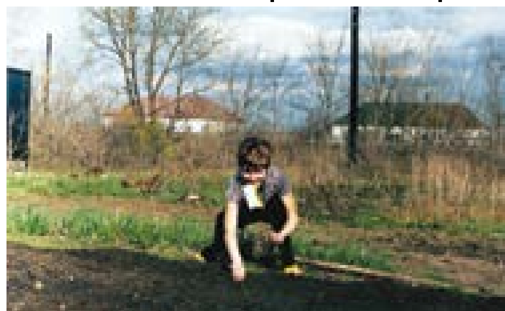

Тюшюнип бакъ!

Осюмликлернинъ берекети неге багълы?

Осюмликлернинъ берекети топракънынъ берекетлилигине багълы

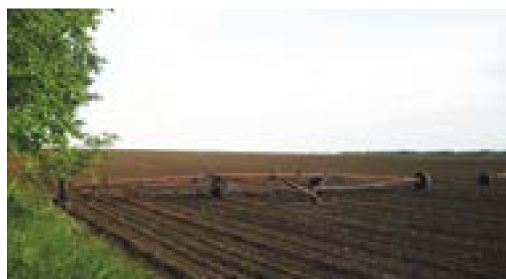

Айнеджи Кирпичикнинъ икяесини динъле!

Ернинъ берекетли къатламы иште, топракътыр. Шунынъ ичюн адамлар эвель-эзельден оны итирамнен ана-топракъ, деп адландыргъанлар. «Ана-топракъ — бизим беслейиджимиздир», — дегенлер. Лякин бол берекет топламакъ ичюн топракъта чокъ чалышмакъ керек. Ерни ишлемек, къазмакъ, кубрелемек, экин экмек, отавламакъ. Ве тек сонъра берекет топламакъ.

Аталар сёзлерини акъылымызда тутамыз!

- Ер тоймаса, эль тоймаз.
- Яман ернинъ бергенини, яхшы достунъ бермез.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Топракъны насыл къорумакъ керек?

Табиат достуна вазифе.

Топракъ ве берекет акъкъындаки тапмаджаларны хатырла. Оларны сыныфдашларынъа айт.

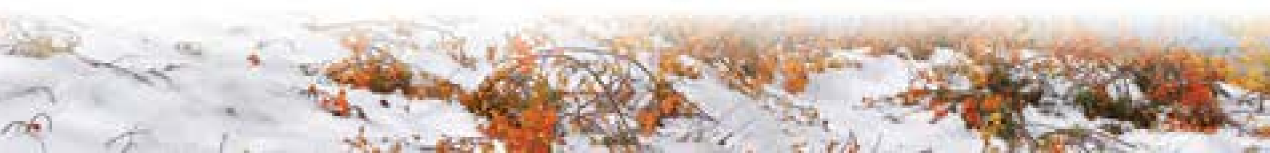

ЕКЮН ЧЕКЕМИЗ:
СЕН ДЖАНСЫЗ ТАБИАТ АКЪКЪЫНДА НЕЛЕР БИЛЕСИНЪ?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Кунеш, сув, ель, ава, дагъ джыныслары ве топракъ-лары бири-биринен насыл багълылар?

Тюшюнип бакъ!

- Кунеш ава ве сувгъа насыл тесир эте?
- Сув топракъ ве ташларгъа насыл тесир эте?
- Кунеш осюмликлернинъ омюрине насыл тесир эте?

Икяе эт!

Адамлар, айванлар ве осюмликлерге кунеш, ава ве сув неге керек?

Бакъып чыкъ ве анълат!

Джанлы ве джансыз табиатны бири-биринден айырмакъ олурмы?

Тюшюнип бакъ!

Эгер Ерде топракълар ёкъ олып кетсе, не олур?

Достум!

Джансыз алем бойлап
экинджи сеяатымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылынъда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта
керек оладжакъ?

Энди исе джанлы алемге
ёл аламыз!

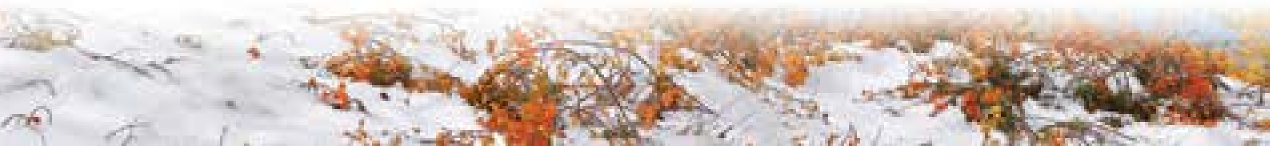

УЧЮНДЖИ СЕЯАТ: ДЖАНЛЫ ТАБИАТ АЛЕМИ

НАСЫЛ ОСЮМЛИКЛЕР ОЛА?

Сен насыл осюмликлер олгъаныны **билирсинъ**.

Динъле!

Бизим аджайип танышымыз Бенекли Сырлы боджек бизге бутюн учкъан ерлеринде корьген аджайип осюмликлерни косьтерди. Оларнынъ адларыны биль.

Ярышлашынъыз!

Улькемизде оськен осюмликлернинъ адларыны ким чокъ биле?

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъиз!

Бу осюмликлерни къайсы группаларгъа бирлештирмек мумкюн? Анълатынъыз.

Кийик осюмликлер

Кимсе отуртмай ве бакъмай.

Олар орманларда, чёллерде ве чайырларда осе.

Асралгъан осюмликлер

Адамлар озь ихтияджлары ичюн осьтюре ве асрайлар. Олар тарлаларда, бостан, багъча ве раатлыкъ багъчаларында оселер.

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Бутюн асралгъан осюмликлер кийик осюмликлерден пейда олгъанлар.

Табиат достуна вазифе.

Сен мектептен эвге баргъандже насыл кийик ве асралгъан осюмликлерни расткетиресинъ? Оларны бири-биринен тенъештир.

ОСЮМЛИКЛЕРНИНЪ НАСЫЛ ТИЗИЛИШИ БАР?

Сен осюмликлер насыл къысымлардан ибарет олгъаныны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Купальщица

1. Тамыр.
2. Сап.
3. Япракъ.
4. Чечек.
5. Урлукълы емиш.

Энди Бенекли Сырлы боджек къайда учып кетти?

Осюмликлернинъ къурулышы акъкъында о янъы нелерни бильди?

Тюшюнип бакъынъыз!

Осюмликлер насыл къысымлардан ибарет олалар? Купальщица осюмлигининъ ресимини бакъынъыз ве онынъ бутюн къысымларыны айтынъыз.

Осюмликлер чешит корюниште олалар. Лякин оларнынъ эписининъ тамыры, сапы, япрагъы, чечеги, емиши ве урлугъы ола.

Эгер осюмликлернинъ чечеги олса, оларгъа чечекли осюмликлер дейлер.

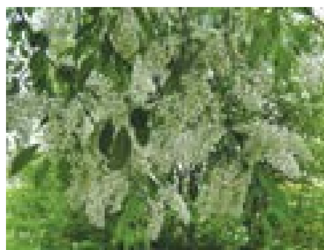

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ОСЮМЛИКЛЕРНИНЪ КЪУРУЛЫШЫ

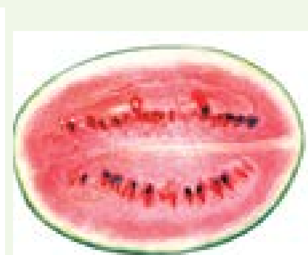

Икяе эт!

Помидорнынъ насыл къысымлары бар? Къарпыз, маматеке, тав джилеги ве киразнынъ урлугъы къайсы еринде ола?

Табиат достуна вазифе.

Севген осюмлигинъ акъкъында икяе эт. Онынъ бутюн къысымларыны айт.

ТЕРЕК, ЧАЛЫ ВЕ ОТ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ НАСЫЛ АЙЫРМАКЪ МУМКЮН?

Сен осюмликлер къурулышына коре насыл айырылгъанларыны **билирсинъ**.

Хатырла! Осюмликлер насыл къысымлардан ибарет олалар?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Ресимлерде косьтерильген осюмликлер насыл къысымлардан ибарет? Оларнынъ къысымларыны айт.

Тюшюнип бакъ!

Мавы къанатлы Кокчекъушкъа ресимлердеки осюмликлер бири-бирине ненен ошагъанлары ве фаркъ эткенлерини анъламагъа ярдым эт.

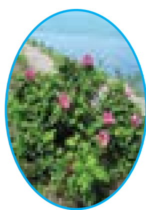
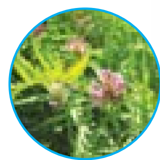

Динъле ве тенъештир!

Юке — бу, терек. Тереклернинъ сапы бир дане — кевде. Итбурун — чалы. Онынъ буюк олмагъан чокъ кевделери бар. Ёнджа — от осюмлиги. Онынъ тазе йымшакъ саплары бар.

Осюмликлер тереклерге, чалыларгъа ве отларгъа болюнелер.

Джумлелерни екюнленъиз. Бу ерде къайсы

осюмлик арткъач? Не ичюн?

Сельбилер, ляле, кестане, акъкъайын...

Булар — _ _ _ _ .

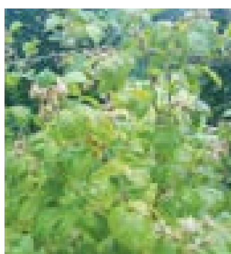
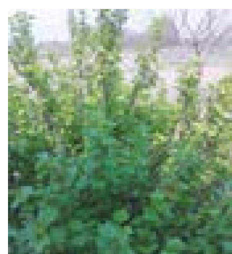

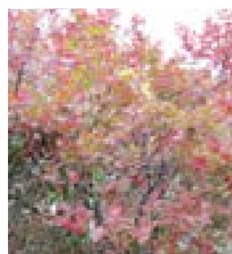

Аху дуту, торгъай юзюми, акъбардакъ, къансиер...

Булар — _ _ _ _ .

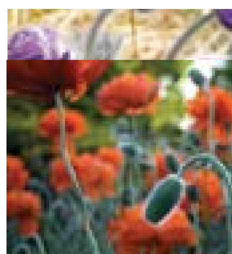

Къашыкъ агъач, чува чечеги, къашкъаш, пейгъамбер дёгмеси...

Булар — _ _ _ _ .

Табиатнынъ достуна вазифе.

Осюмликлер акъкъында насыл масаллар бильгенинъни хатырла. Олардан бирисини рале къомшунъа икяе эт.

КЪАЙСЫ ТЕРЕКЛЕР ЯПРАКЪЛЫЛАРГЪА,

КЪАЙСЫЛАРЫ ИСЕ ИНЕ ЯПРАКЪЛЫЛАРГЪА КИРЕ?

Сен тереклер насыл группаларгъа болюнгенини **билирсинъ.**

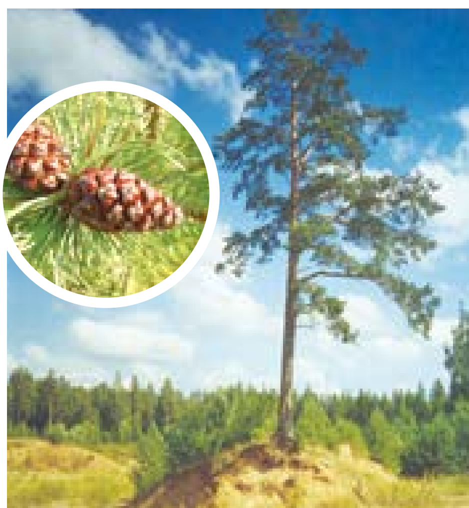

Бакъып чыкъ ве тенъештир!

Тасвирленген тереклерни айт. Олар ненен фаркъ эткенлерини икяе эт.

Тереклерни япракълы ве ине япракъ-лыларгъа айыралар.

Тюшюнип бакъынъыз!

Не ичюн наратны эбедий ешиль, деп айта-лар?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Уча, ерге тюшип ята,
Ерден турмай, чюрип бите.

Бакъып чыкъ ве бельгиле!

Бу япракълар къайсы тереклернинъки?

Кузь япракъларындан насыл файдаланмакъ мумкюн?

Табиат достуна вазифе.

Япракълы ве ине япракълы тереклер арасында учь фаркъны ве учь бенъзерликни тап.

КЪЫШ ТАБИАТЫНА СЕЯАТ: кезинти-дерс

Сен къышта айванларгъа насыл ярдым этмек мумкюнлигини **билирсинъ**.

Табиатны козетмеге огренемиз:

Къышта тереклер насыл денъиштилер?

Къушларны таны. Тувгъан улькенъде насыл къушлар къышламагъа къалгъаныны биль.

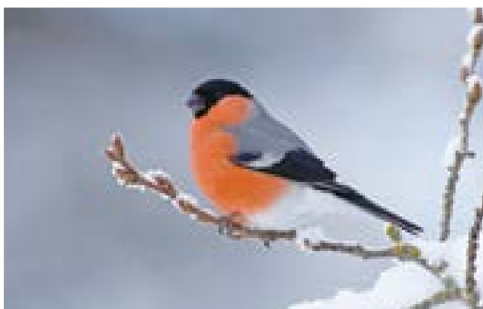

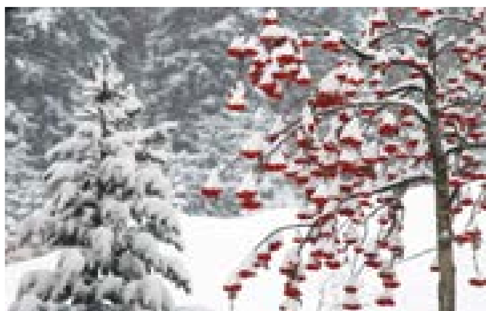

Къышта ине япракълы ве япракълы тереклерни насыл айырды этмек мумкюн?

Сансар насыл къышлагъаныны козет.

Къышта къушларны къайгъыр. Емлик яса ве бутюн къыш девамында къушларгъа ем сепип тур.

Табиат достуна вазифе.

Эвде къыш кезинтиси акъкъында икяе эт.

АСРАЛГЪАН ОСЮМЛИКЛЕР АДАМЛАРГЪА НАСЫЛ ФАЙДА КЕТИРЕЛЕР?

Сен адамлар асралгъан осюмликлерден насыл файдалангъанларыны **билирсинъ**.

Хатырла! Насыл осюмликлерге асралгъан, дейлер? Оларны къайда осьтюрелер?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Бу осюмликлернинъ къайсылары тарлада оселер?

Чавдар

Мелевше

Богъдай

Богъдай ве чавдар тарла экинлерине аиттир.

Тюшюнип бакъ! Отьмекни насыл тарла экинлеринден азырлайлар?

Джумлени екюнле.

Себзелер

бу: ... .

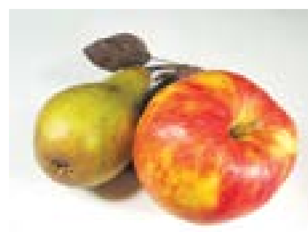

Мейвалар

бу: ... .

Ер емишлери

бу: ... .

Озюнъ севген себзелер, мейвалар, ер емишлерини айт.

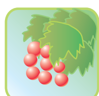

Ярышлашынъыз! Ким себзе, мейва, ер емишлернинъ адларыны чокъча хатырлар?

Тюшюнип бакъ!

Къызчыкъ Кирпичиктен сорай: «Манъа къайсы чалыдан френк юзюми ашамакъ мумкюн, къайсындан исе мумкюн дегиль?» Сен насыл тюшюнесинъ, Айнеджи Кирпичик онъа насыл меслеат берир экен?

Насыл осюмликлерни чечеликке отуртмайлар?

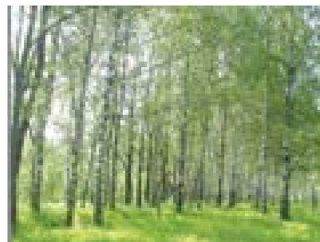

Табиат достуна вазифе.

Сен насыл асралгъан осюмликни осьтюрмек истегенинъни икяе эт. О, насыл файда кетире?

ЭВ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ НАСЫЛ АСРАМАКЪ КЕРЕК?

Сен эв осюмликлерини насыл асрамакъ керекলигини **билирсинъ.**

Бакъып чыкъ ве бельгиле!

Еране

Орхидея

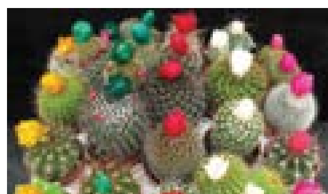

Кактуслар

Алое

Мелевшелер

Пальма

Сенде эв осюмликлери бармы? Оларнынъ адларыны айт.

Тюшюнип бакъ! Не ичюн эв осюмликлери адамнынъ ярдымы олмаса яхшы осип оламайлар?

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ЭВ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ АСРАВ

Хатырла! Осюмликлернинъ яшамасы ичюн насыл шараитлер керек?

Ярыкъ
Арарет

Осюмликлерге сув пускюртюв

Сувармакъ ичюн тындырылгъан сув

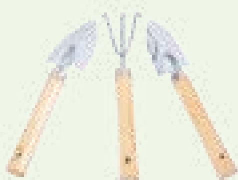

Топракъны йымшатмакъ

Топракъта ава

Тюшюнип бакъ!

Эв осюмликлери отуртылгъан черепллерде усттеки топракъны не ичюн йымшатып турмакъ керек?

Табиат достуна вазифе.

Сен осюмликлернинъ тилини анълагъанынъны тасавур эт. О вакъыт сен севимли эв осюмлигинъден не акъкъында сорарсынъ?

ОСЮМЛИКЛЕР НЕГЕ КЕРЕК?

Сен адамлар ве айванларнынъ яшамасы ичюн осюмликлер неге керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла!

Адамлар осюмликлерни не ичюн осьтюрелер? Асралгъан осюмликлер насыл группаларгъа болюнелер?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Осюмликлер адамларгъа не бере?

Шекер чюкюндири

Кетен оты

Тапып биль! Ягъны неден азырлайлар?

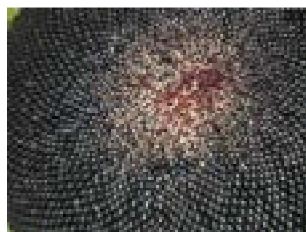

Тюшюнип бакъ!

Айванларгъа осюмликлер не ичюн керек?

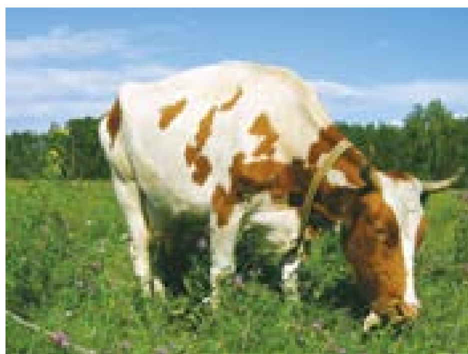

Ибарени анълат

«Осюмликлер — бу, Ернинъ ярашыгъыдыр».

Акъылынъда тут!

Осюмликлер Ерде яшайышны темин этелер. Олар джанлы табиаткъа темиз ава берелер.

Табиат достуна вазифе.

Пусюрленген ава ве сувлар осюмликлерге не ичюн зарар кетиргенини озюнъден кичкене достларынъа анълат.

НАСЫЛ АЙВАНЛАР ОЛА?

Сен, айванлар насыл группаларгъа болюнгенини **билирсинъ**.

Хатырла! Айванлар джанлы табиатнынъ бир къысмыдыр. Айванларгъа яшамакъ ичюн не зарур?

Динъле!

Бизге мусафирликке Мавы къанатлы Кокчекъуш учып кельди ве чешит ерлерде корьген аджайип айванлар акъкъында икяе этти.

Деве къушу

Папагъан

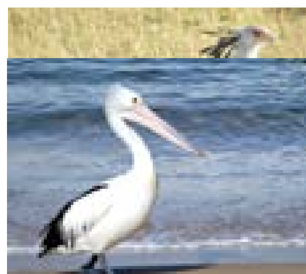

Беяз аювлар

Зурафелер

Керкеданлар

Ярышлашынъыз! Ким, улькемизде яшагъан айванларнынъ энъ чокъ чешитини биле?

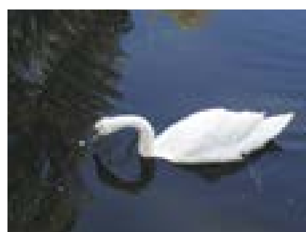

Бакъып чыкъ ве икяе эт! Сиз фотосуретлерде

тасвирленген айванлар акъкъында нелер билесинъз? Олардан ангиси озь-озюни къайгъыра? Кимлерни адамлар бакъалар? Бу айванларны насыл группаларгъа бирлештирмек мумкюн? Анълатынъыз.

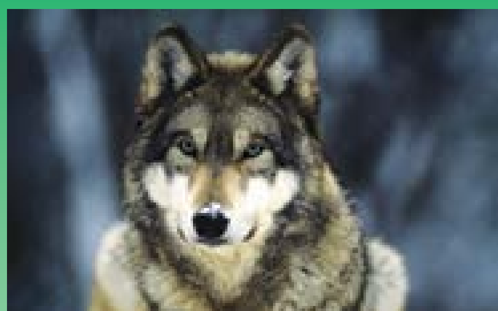

Кийик айванлар

Оларны кимсе бакъмай ве асрамай. Олар орманлар, чайырлар ве чёллерде яшайлар.

Эв айванлары

Оларны адамлар озь ихтияджлары ичюн бакъып асрайлар.

Тюшюнип бакъ! Эв айванлары, кийик айванлар киби, озь-озьлерине ем тапып олаларммы?

Табиат достуна вазифе.

Кийик айван эв айванынен достлашкъаны акъкъында масал уйдур.

ЭВ АЙВАНЛАРЫ НЕГЕ КЕРЕКЛЕР?

Сен, эв айванлары эписи адамларгъа буюк файда кетиргенлерини **билирсинъ**.

Хатырла! Айванларны насыл группаларгъа болелер?

Тюшюнип бакъ!

Боджеклер арасында эв чешитлери оламы?

Балкъурт

Йипек кобелеги

Эв балыкълары оламы?

Алтын пуллы Табон балыгъынынъ икяесини динъле!

Озенлерде сазан балыгъы — кийик карплар яшайлар. Тыйнакълардаки ходжалыкъларда эв карпларыны асрайлар. Оларгъа ем берелер, керек олгъанда атта тедавийлейлер ве даима бакъалар.

Бакъып чыкъ ве икяе эт! Сен анги эв къушларыны билесинъ?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

- Сакъалы бар — къады дегиль,
Сыргъасы бар — къадын дегиль.

- Къанаты бурма,
Сеси зурна.

Тюшюнип бакъ! Эв айванлары адамларгъа не берелер?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Эв айванларынынъ эписи кийиклерден пейда олгъан. Бир заманларда инсанлар оларны эльге алыштыргъанлар.

Табиат достуна вазифе.

Инсанлар анги айванларны энъ биринджи эльге алыштыргъанларыны биль.

БОДЖЕКЛЕР — БУ, НЕЛЕРДИР?

Сен, дюньяда энъ чокъ сайылы айванлар ангилери экенини **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве хатырла! Санъа язда анги боджеклерни корьмек сырасы кельген эди?

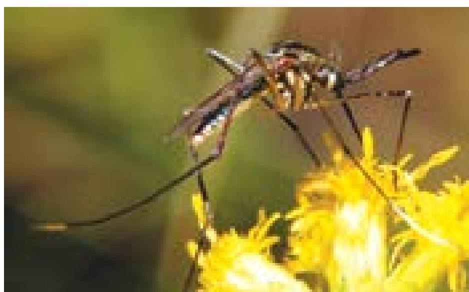
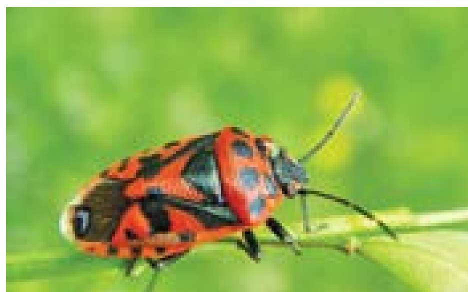

Бенекли Сырлы боджекнинъ икяесини динъле!

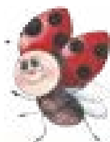

Боджеклерге де сыра кельди. Олар — дюньяда энъ чокъ сайылы айванлардыр. Боджеклер эр ерде яшайлар.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Боджеклернинъ бедени насыл къурулгъан? Оларнынъ къач къол-аячыгъы бар?

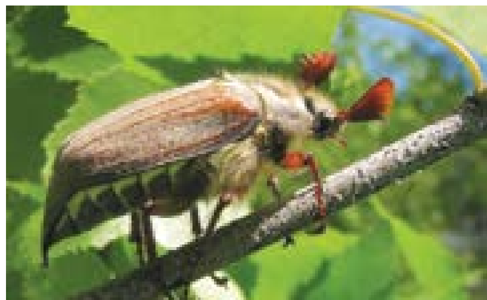

Боджеклернинъ бедени учь къысымдан: баш, кокюслер ве къарынчыкътан ибареттир. Эписи боджеклерде алтышар къол-аячыкъ бар.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: КЪЫРМЫСКЪАЛАР НАСЫЛ ЯШАЙЛАР?

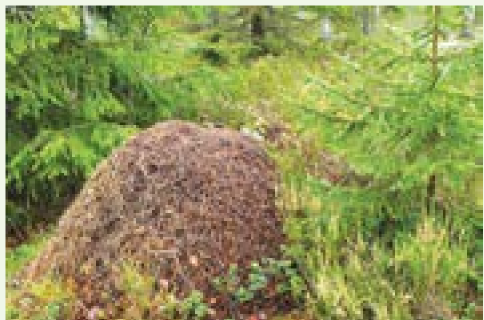

Табиат достунынъ хатырлатмасы.
Къырмыскъа юваларыны бозма!

Табиат достуна вазифе.

Къырмыскъаларгъа орманнынъ санитарлары, деп не ичюн айтылгъаныны биль. Сен боджеклер акъкъында насыл масал ве къыссаларны хатырлайсынъ?

БАЛЫКЪЛАР — БУ, НЕДИР?

Сен, балыкълар алеми гъает чешитли олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Санъа насыл балыкъларны корьмек сырасы кельген эди? Олар къаерде яшайлар?

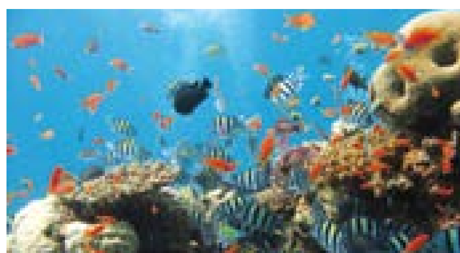

Алтын пуллы Табон балыгъынынъ икяесини динъле!

Бизлер — балыкълар, бар омюримизни сувда кечиремиз. Балыкъларнынъ бир къысмы денъиз ве океанлардаки тузлу сувны сечип алалар. Дигерлери исе тек татлы сувда: голь, тыйнакъ ве озенлерде яшап олалар.

Янъы сёзни акъылынъда тут! Табиаттаки тузлу олмагъан, ичильген сувгъа **татлы сув**, дейлер.

Элек балыгъы

Сом балыгъы

Бенъли балыкъ

Турна балыгъы

Тапып биль! Тасвирленген балыкълар насыл сувда яшайлар.

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

Не ичюн балыкъларнынъ бедени бойле озьгюн шекильдедир?

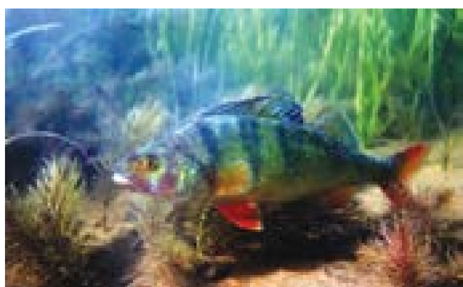

Балыкъларнынъ беден шекили оларгъа ялдамагъа ярдым эте. Балыкъларнынъ беденини сыра-сыра пуллар къаплай ве оларны къорчалай. Къол-аякъ ерине балыкъларнынъ ялдавучлары бар .

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Бу балыкълар къаерде яшайлар?

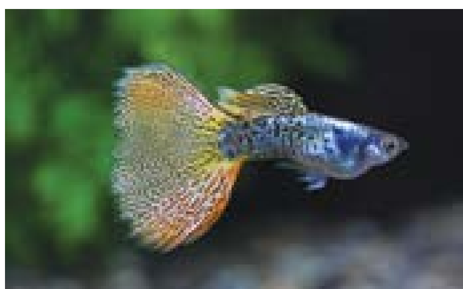

Гупи

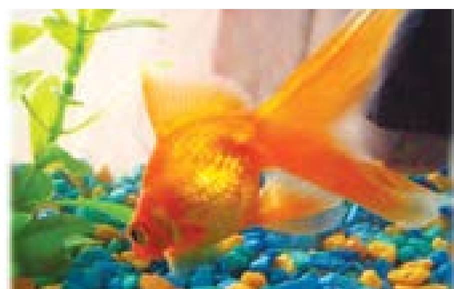

Алтын балыкъ

Табиат достуна вазифе.

Балыкъларнынъ омюринен багълы насыл мультфильмлерни бильгенинъни хатырла. Оларнынъ анги бирисини зияде бегендинъ? Онынъ къараманлары акъкъында икяе эт.

КЪУШЛАР — БУ, НЕДИР?

Сен, къанатлар — бу, къушларнынъ «къоллары» олгъаныны **билирсинъ**.

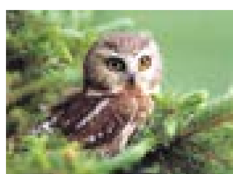
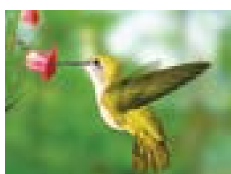
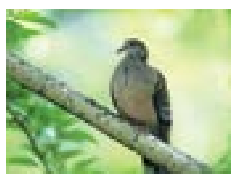
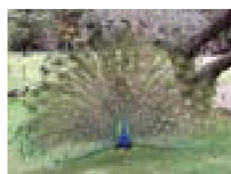

Мавы къанатлы Кокчекъушнынъ икяесини динъле!

— Меним эписи сойларым чешиттирлер. Олар арасында буюктен-буюк деве къушлары бар. Кобелек къадар уфачыкъ сойлары да бар. Къушларнынъ эксериети яхшы уча. Лякин тек чапмагъа я да ялдамагъа бильген сойлары да бар. Бунъа бакъмадан эпимизнинъ умумий аляметлеримиз бар.

Къушларнынъ беденини къанатлар къаплап ала. Къоллар ерине — къанатлар. Беден шекили — озьгюндир. О, къушларгъа учмагъа ярдым эте.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Къыштан къоркъмай, секире,
Къар ве сувукъ кетире.

Бакъып чыкъ ве икяе этинъиз! Къушлар къаерде яшайлар? Савускъан, сыгъырчыкъ ве къарылгъачнынъ ювалары насыл?

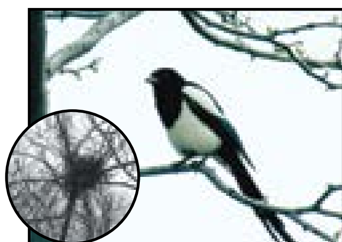

Къайсы бири къаерде яшай? Ресимлерде ким арткъач экенини бельгиленъиз.

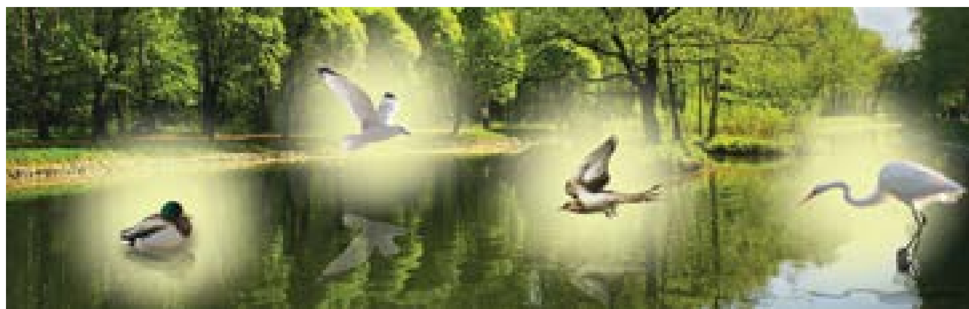

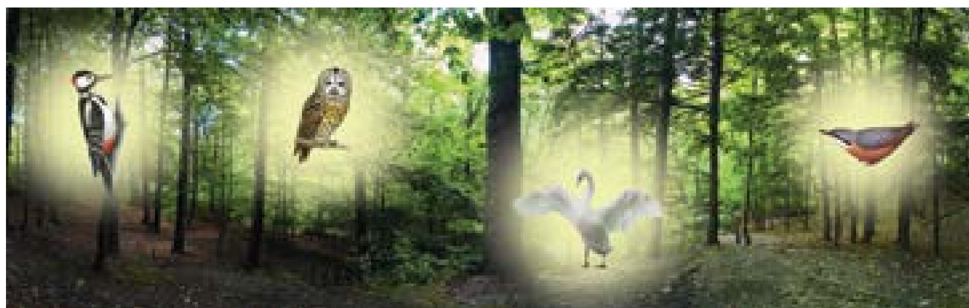

Табиат достуна вазифе.

Къышта къушларгъа насыл ярдым эткенинъни икяе эт.

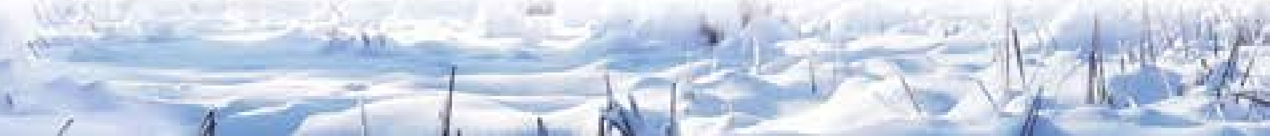

ДЖАНАВАРЛАР ДИГЕР АЙВАНЛАРДАН НЕНЕН ФАРКЪ ЭТЕЛЕР?

Сен джанаварлар озь балаларыны ненен бакъкъанларыны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве хатырла!

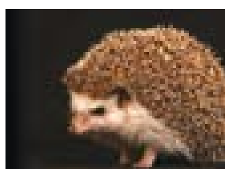 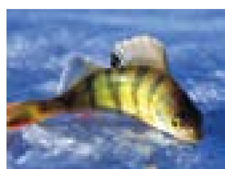 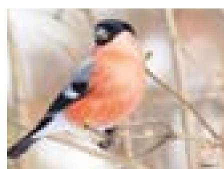

Бу айванлар анги группаларгъа аит?

Тюшюнип бакъ!

Бу айванларнынъ ангиси джанавардыр?

Айнеджи Кирпичикнинъ икяесини динъле!

— Бизлер, джанаварлар, бутюн айванлар арасында энъ акъыллы сойларымыз. Бизлер эр ерде: ер устю ве тюбюнде, сув янында ве сув ичинде яшаймыз. Джанаварлар алеми зенгин ве чешиттир.

Бизим корюнишимиз чешит-тюрлю олса да, умумий аляметлеримиз бар.

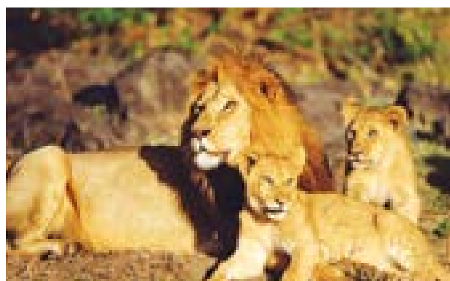

Акъылынъда тут!

Джанаварлар озь балаларыны сютнен бакъалар.

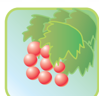

Бакъып чыкъ ве айт!

Сиз ерде, ерасты ве сувда яшагъан, учмагъа бильген анги джанаварларны корьдинъиз?

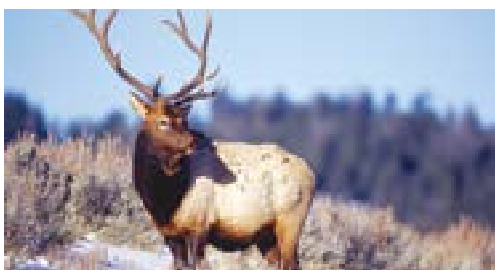

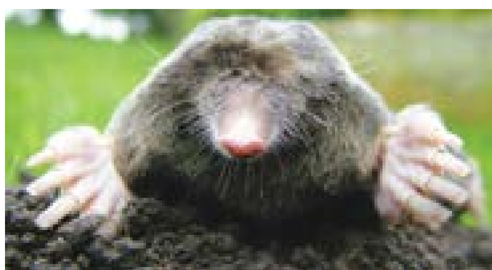

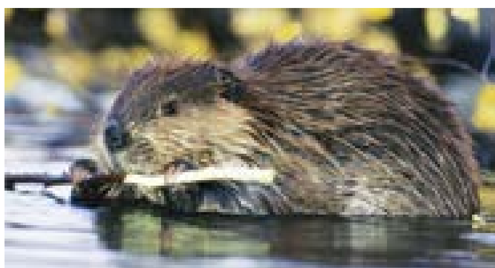

Бакъып чыкъынъыз ве козетинъиз!

Чешит айванларда бойле беден къысымларыны: баш, боюн, кевде, къуйрукъ, къол-аякъны косьтеринъиз.

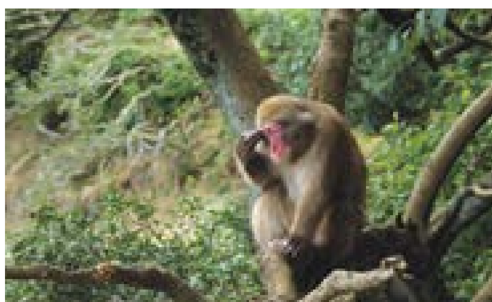

Табиат достуна вазифе.

Баш къараманлары джанаварлар олгъан масал ве мультфильмлерни хатырла. Оларнынъ насыл адет ве къылыкълары бар?

СЕН ЭВ АЙВАНЛАРЫНЫНЪ АНГИЛЕРИНИ СЕВЕСИНЪ?

Сен, джанлы табиат кошеси насыл олмакъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла!

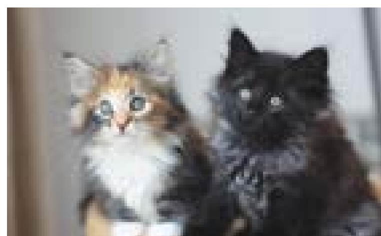

Копек ве мышыкъларнынъ бедени анги къысымлардан ибарет? Олар кучелеклерини ве мышыкъ балаларыны ненен бакъалар?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

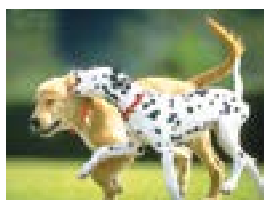

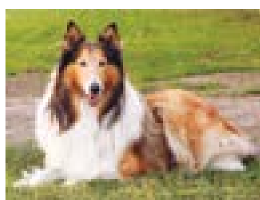

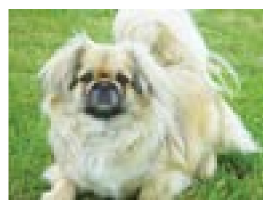

Сен копек ве мышыкъларнынъ анги чешитлерини билесинъ? Къайсыларыны зияде бегенесинъ? Олар ненен фаркъ этелер?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Гедже-куньдюз кезерим,
Эр бир шейни сезерим,
Сюрюге хырсыз тюшсе
Башын-козюн эзерим.

Оджакъ башында
къуман,
Козьчиклерини
юмгъан.

Тапып биль! Даа насыл айванларны эвде бакъмакъ мумкюн?

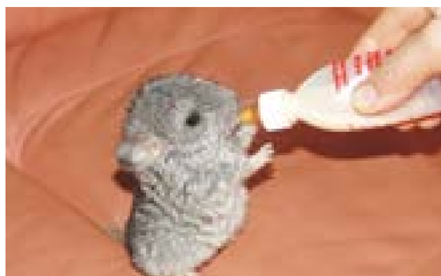

Севимли эв айванларынъыз акъкъында **икяе этинъиз.**

Оларнынъ адлары не? Табиатлары насыл?

Ким фотосурет ичюн энъ яхшы ад тапар?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Эв айваныны тутмакъ пек месулиетлидир. Оны даима къайгъырмакъ: бакъмакъ, ашатмакъ, тербиелемек керектир!

Табиат достуна вазифе.

Эв айванынъызнынъ адындан о, омюринде бегенген я да денъиштирмеге истеген шейлери акъкъында икяе эт.

АЙВАНЛАР НЕ ВАКЪЫТ ВЕ НЕНЕН ГЪЫДАЛАНАЛАР?

Сен айванлар ненен гъыдалангъаныны **билирсинъ**.

Айнеджи Кирпичикнинъ икяесини динъле!

Бизлер, айванлар, эпимиз чешит-тюрлю шейлернен гъыдаланмагъа севемиз. Бирлери осюмлик, дигерлери — чечек тозу ве гуль шырасыны севелер. Базылары — ешиль отчыкъ, тазе инечиклер ве атта терек къабугъыны сечип алалар. Базылары исе — джевиз ве ер емишлерини. Кимер айванлар, къурт, боджеклернен гъыдаланалар. Атта дигер айванларгъа авлангъан сойлары бар. Биз оларгъа йыртыджылар, деймиз. Базылары исе эм осюмликлер, эм де айванларнен гъыдаланалар. Ач къалмасалар, олгъан.

Кокче-

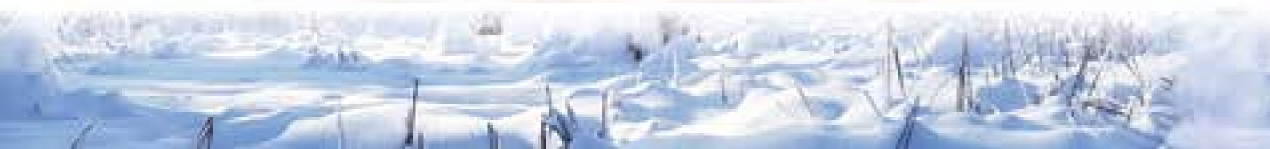

— Я сен озюнъ сабалыкъ не ашайсынъ?

— Кокчекъуш, я сен бизлер, кирпилер, саба ве куньдюз юкълагъанымыз ичюн бир вакъыт сабалыкъ емегини ашамагъанымызны бильмейсинъми? Тек къаранлыкъ тюшкенинен, аш къыдырмагъа чыкъамыз, — деп джевапланды Кирпичик.

Айванлар чешит вакъыт: бирлери — куньдюз, дигерлери исе гедже маалинде гъыдаланалар.

Табиат достуна вазифе.

Къараманларымызнен берабер америка рессамы Дональд Растнынъ «тылсымлы» ресимини бакъып чыкъ. Онда не корьгенинъни икяе эт. Оны адландыр. Ярышлашынъыз! Ресимде энъ чокъ айван ким тапар?

ТАБИАТТА ОЗЮНЪНИ НАСЫЛ АЛЫП БАРМАЛЫ?

Сен инсанларнынъ арекет тарзы осюмлик ве айванларнынъ яшайышына насыл тесири олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Джанлы табиаткъа кимлер менсюп?

Икяе эт! Джанлы табиаткъа насыл тесир эте:

- ава, сув ве топракъларнынъ пусюрленюви;

- чёль, орман ве дигер ерлердеки янгъынлар;

- орман ве раатлыкъ багъчаларындаки тереклернинъ кесилюви.

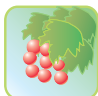

Тюшюнип бакъынъыз!

Инсанлар бутюн орманларны кесип чыкъсалар, айванлар къаерде яшайджакълар? Янгъын вакътында айванларгъа не оладжакъ?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Орман чокъ олса — гъайып этме!
Орман аз олса — къору!
Орман олмаса — отурт!

Тюшюнип бакъ!

Не ичюн Бенекли Сырлы боджек балаларнынъ табиаттаки арекет тарзыны бегенмей?

Табиат достуна вазифе.

Адамлар, осюмликлер ве айванлар насыл дост ола биледжеклери акъкъында икяе эт.

НЕТИДЖЕ ЧЫКЪАРАМЫЗ: СЕН ОСЮМЛИКЛЕР ВЕ АЙВАНЛАР АКЪКЪЫНДА НЕ БИЛЕСИНЪ?

Хатырла ве икяе эт!

Осюмлик ве айванларнынъ омюри инсангъа насыл багълы?

«Муджизели терек»ни козет ве икяе эт!

Бу «емишлер» асылында къайдан алыналар?

Хатырла!

Кягъыт
неден япыла?

а) Къум;
б) чамур;
в) агъач.

Ягъ
неден алына?

а) Алма;
б) терек;
в) куньайлан.

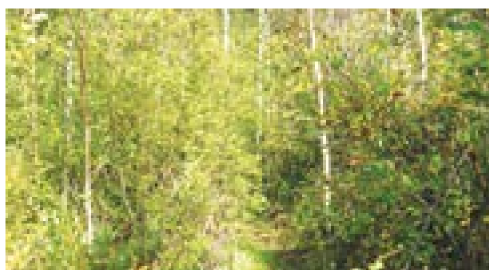

Тюшюнип бакъ! Эгер къушларнынъ сайысы азлашса, осюмликлерге не олур?

Достум!
Джанлы алем бойлап
учюнджи сеятымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!
Нелер акъылынъда къалды, нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта керек оладжакълар?

Энди исе тувгъан ульке бойлап
сеяткъа ёл аламыз!

ДЁРТЮНДЖИ СЕЯАТ: ТУВГЪАН УЛЬКЕ

СЕНИНЪ ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪ КЪАЕРДИР?

Сен тувгъан улькенъ насыл адландырылгъаныны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве тенъештир!

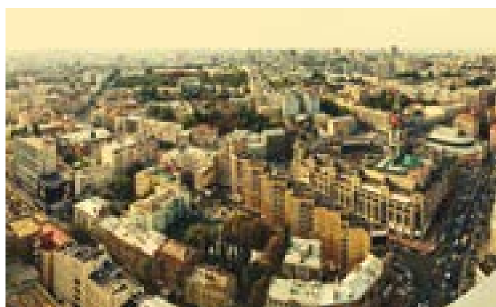
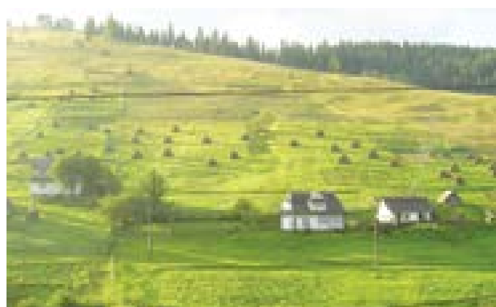

Сен къаерде яшагъанынъны айт. Сен яшагъан шеэр я да койнинъ ады не? Шеэр я да коюнъизнинъ ады келип чыкъувы акъкъында сораштыр.

Икяе эт!

Сен яшагъан шеэр я да койде чокъ сокъакъ бармы? Баш сокъакъ ангисидир?

Шеэр сокъакъларында нелерни корьмек мумкюн, я кой сокъакъларында? Шеэр койден ненен фаркъ эте?

Билип ал! Сенинъ шеэринъ я да коюнъ Украинанынъ къайсы къысмында ерлешкен?

Тувгъан ульке — бу Украинанынъ биз догъып яшагъан къысмыдыр.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Киев

Львов

Судакъ

Кезлев

Николаев

Ялта

Тувгъан улькенъиздеки къайсы шеэрлерни сен зияде бегенесинъ?

Тувгъан улькенинъ табиат достуна вазифе.

Тувгъан улькенъ бойлап насыл кезинти япмакъны арзулагъанынъны икяе эт.

УЛЬКЕНЪДЕКИ ТАБИАТ НАСЫЛ?

Сен тувгъан улькенъде ер юзю насыл шекильде экенини **билирсинъ**.

Хатырла!

Тувгъан улькенъ насыл адландырыла? Санъа шеэринъизнинъ я да коюнъизнинъ четинде олмакъ сырасы кельдими? Сен насыл манзараны корьген эдинъ?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

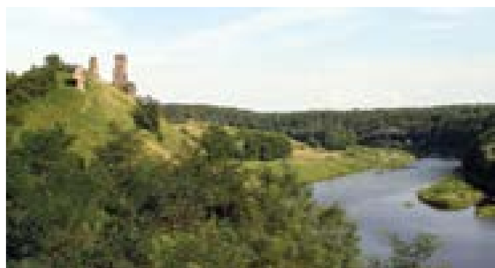

Сенинъ улькенъде ер юзю насылдыр?
Тюземлик, обалыкъ я да дагълыкъмы?

Тапып билинъиз!

Фотосуретлерде тасвирленген ерлер къайда ерлешкен? Сизге къаерде олмакъ сырасы кельди? Рале къомшунъызнен фотосуретлердеки манзаралар ненен фаркъ эткенлерини музакере этинъиз.

Сизинъ шеэр я да коюнъизде эм де онынъ этрафларында ер юзю насыл шекильдедир?

Акъылынъызда тутынъыз!

Ердеки энъ яхшы ер — сен догъгъан ер!

Тюшюнип бакъ ве икяе эт!

Озь мусафирлеринъе тувгъан улькенъде башта бир нелерни косьтерирсинъ?

Аталар сёзюни акъылымызда тутамыз!

Лейлеклер олгъан ерде бахт догъа.

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

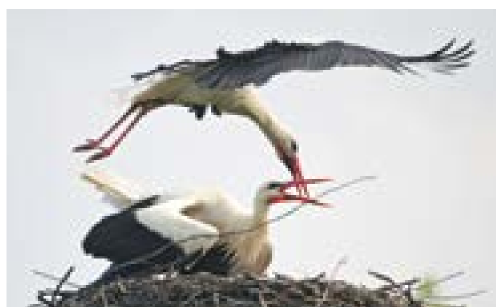

Лейлеклер бахт кетире, деп не ичюн айталар?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Тувгъан улькенъде табиат йылнынъ анги мевсиминде энъ дюльбер ола? Сен не ичюн бойле саясынъ?

НАСЫЛ ХАВУЗЛАР ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪНИ

СУВНЕН ТЕМИНЛЕЙЛЕР?

Сен тувгъан улькенъде насыл хавузлар олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла!

Тувгъан улькенъде ер юзюнинъ анги шекиллери зияде?

Насыл хавузларны корьмек мумкюн?

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

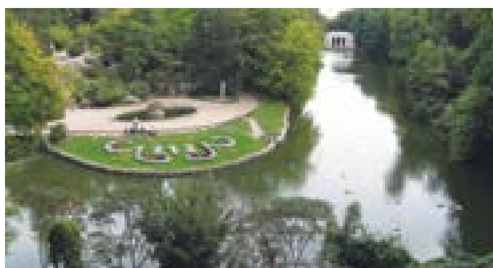

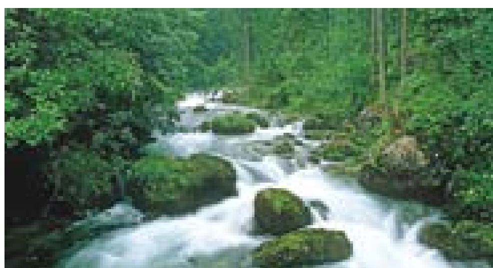
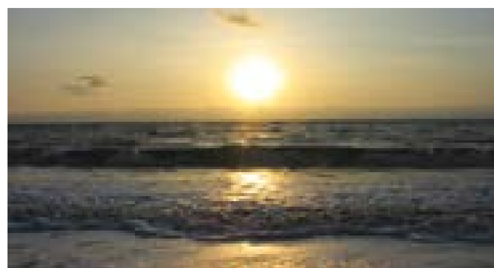

Бу хавузлар ненен фаркъ этелер?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

- Акъа бере — ич битмей,
Кете бере — ёл битмей.

- Эм ичилир,
Эм кечилир.
О недир?

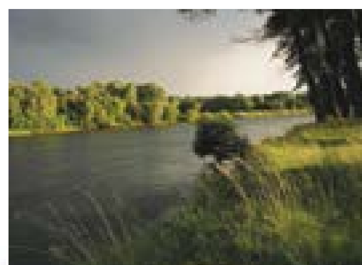

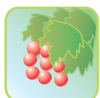

Бойле план боюнджа улькенъизде акъкъан озен акъкъында **икяе тиз**.

1. Озеннинъ ады не?

2. О, буюк, орта колемли я да кичкенеми?

3. Андаки сув акъувы насыл: тезми я да сакинми?

4. Озен терен я да саймы?

Тюшюнип бакъ! Сен яшагъан ердеки озен насыл? Тюземлик я да дагъ озеними?

Эгер озен сакин, ашыкъмайып шырылдап акъса, ташмагъа истесе, бу — **тюземлик озени.**

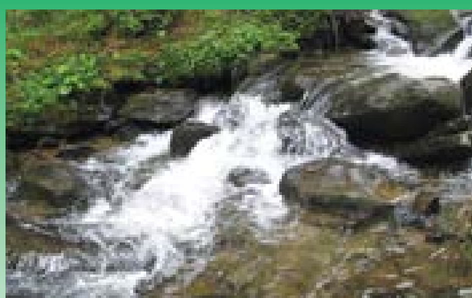

Эгер озен тез, шапырып-копюрип акъса, ягъмурлардан сонъ эр ерлерни сув бастырмагъа истесе, бу — **дагъ озени.**

Икяе эт!

Тувгъан улькенъде озенни насыл ишлетелер?

Я оны насыл къоруйлар?

Аталар сёзюни анълат!

Сув топракъкъа къан берир, небадаткъа — джан.

Тувгъан улька табиатынынъ достуна вазифе.

Хавуз янындаки энъ севген раатлыкъ еринъ акъкъында икяе эт! Сен сув янында озюнъни догъру алып бармакъны билесинъми?

ТУВГЪАН УЛЬКЕНЬНИ НАСЫЛ ОСЮМЛИКЛЕР ЯРАШТЫРА?

Сен кийик осюмликлер арасында шифалы сойлары чокъ олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Анги осюмликлерге биз терек, чалы, от деймиз?

Бакъып чыкъ! Сен яшагъан ерде насыл терек ве чалылар даркъагъан?

Нарат

Акъкъайын

Эмен

Чам тереги

Дефне тереги

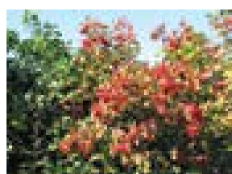
Итбурун

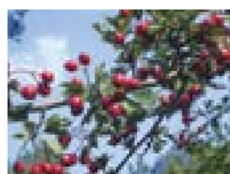
Мушмолла

Торгъай юзюми

Акъылынъда тут!

Украинанынъ чешит кошелеринде чешит-тюрлю осюмликлер осе.

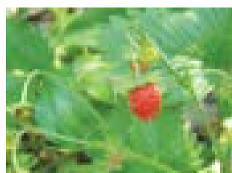

Тувгъан улькенъде орманлар бармы? Анда ер емишлерини джыяларсынъмы? Насыл сойларыны?

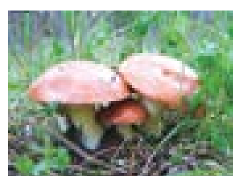

Сен мантар джыймагъа севесинъми? Сен насыл ашалгъан мантарларны билесинъ?

Бир чокъ осюмликлернинъ шифалы хасиетлери бар. Оларгъа шифалы осюмликлер, дейлер.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сен къайсы шифалы осюмликлерни билесинъ?

Юке тереги

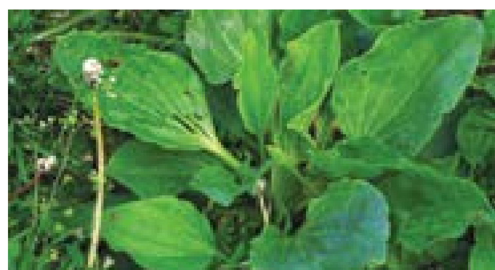

Бакъаяпракъ

Итбурун

Шифалы пападие

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Эвинъиздеки илядж къутусында насыл шифалы осюмликлер олгъаныны биль. Оларнынъ къулланылмасы акъкъында масал уйдур.

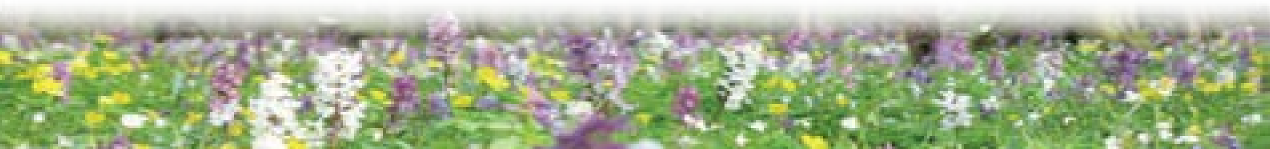

ТУВГЪАН УЛЬКЕНИНЪ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ НАСЫЛ КЪОРУМАЛЫ?

Сен кийик осюмликлер насыл хавфлыкъ астында олгъаныны **билирсинъ.**

Хатырла! Адамларнынъ фаалиети кийик осюмликлерге насыл тесир эте?

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъиз!

Маркалар устюнде тасвирленген анги осюмликлер сизге таныш? Не ичюн осюмликлерге табиатнынъ зенгинлиги, дейлер?

Тюшюнип бакъ!

Осюмликлерни кимлерден ве нелерден къорумакъ керек?

Базы осюмликлер ве айванлар гъайып ола билелер. Шунынъ ичюн оларны Украинанынъ Къызыл китабына кирсеттилер. Оларнынъ эписи къанун тарафындан къорчалана.

Бакъып чыкъ!

Шакъайыкъ

Билотка

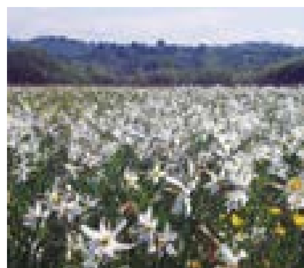
Наргюз

Дагъ занбагъы

Акъбардакъ

Буюк сон

Ляле

Цикламен

Тапып биль! Украинанынъ Къырмызы китабына кирсетильген анги осюмликлерни сенинъ улькенъде расткетирмек мумкюн?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Къырмызы китапкъа тюшкен осюмликнинъ сергузештлери акъкъында икяе тиз.

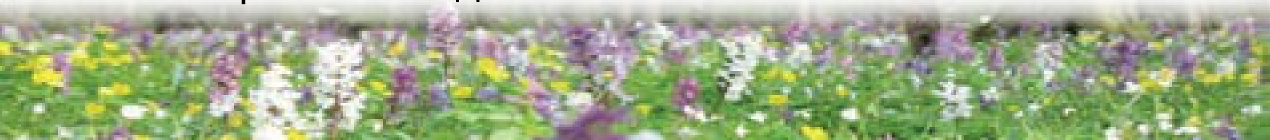

ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪДЕ НАСЫЛ КИЙИК АЙВАНЛАР ЯШАЙ?

Сен кийик айванларны раатсызламагъа олмагъаны акъкъында **билирсинъ**.

Хатырла! Айванларны насыл группаларгъа болелер?

Ярышлашынъыз! Ким бодджек, балыкъ, къуш ве джанаварларнынъ адларыны чокъча биле? Бу айванлар къайда яшагъанларыны айтынъыз. Экевлешип бир айваннынъ яшайышы акъкъында икяе тизинъиз.

Бакъып чыкъ ве биль! Тасвирленген айванларнынъ ангилерини тувгъан улькенъде расткетирмек мумкюн?

Бойнузлы къонъуз

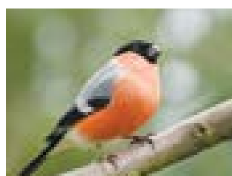

Снегирь

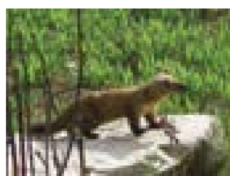

Сувсар

Сыгъырчыкъ

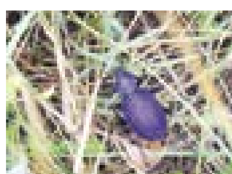

Къырым слимакоиды

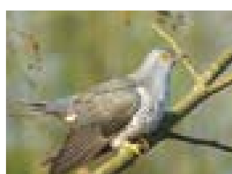

Кукуккъуш

Къараджа

Къапыста кобелеги

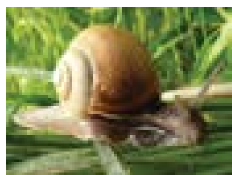

Чыкъчыкъ балабан

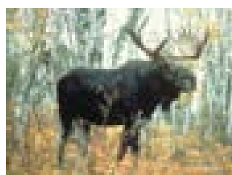

Сыгъын

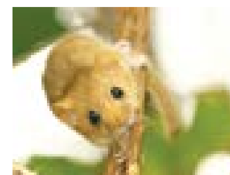

Соня

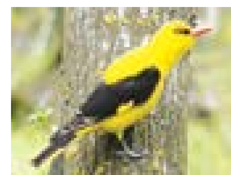

Сары асма къуш

Тюшюнип бакъ!

Тувгъан улькенъ табиатында санъа анги кийик айванларны корьмек сырасы кельген эди?

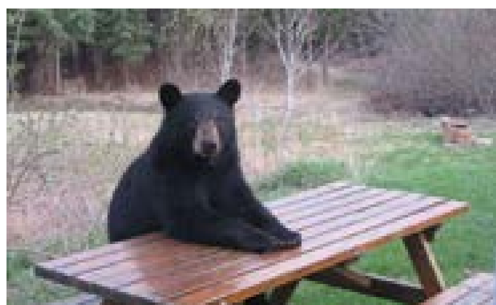
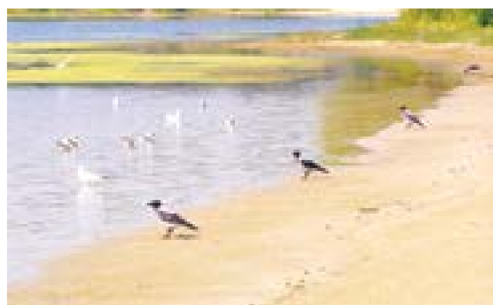

Кийик айванларнынъ чокъусы гизленип яшайлар. Оларны раатсызламагъа олмай.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Дагъда яшар — дагъ киби,
Бойнузы пытакъ киби,
Эгилир сув ичмеге,
Багъырыр улакъ киби.

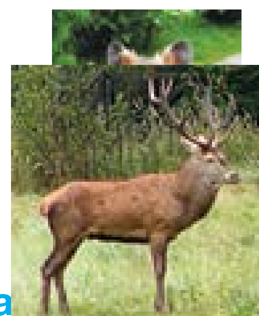

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна

Къышта ве баарьде къушлар ве джанаварлар ичюн насыл файдалы ишлер япкъанынъны икяе эт.

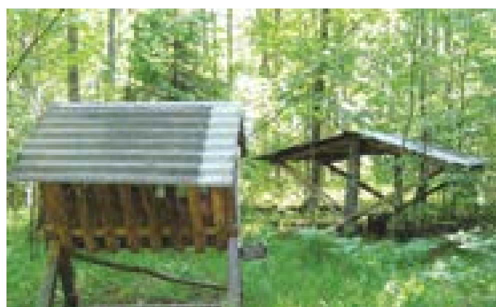

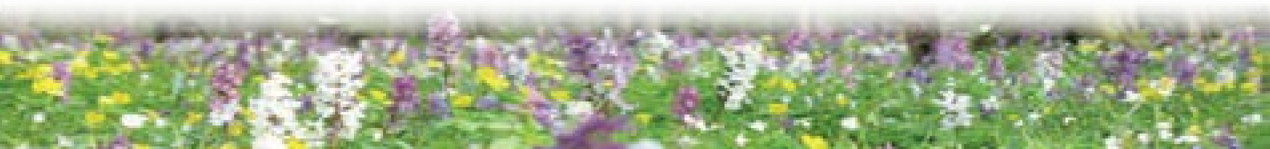

СЕНИНЪ УЛЬКЕНЪДЕ ИНСАНЛАР АЙВАНЛАРНЫНЪ КЪОРУВЫНЫ НАСЫЛ КЪАЙГЪЫРАЛАР?

Сен улькенъдеки бир чокъ кийик айванларны къорумакъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла! Боджеклер, балыкълар, къушлар ве джанаварлар инсанларгъа насыл файда кетирелер?

Бакъып чыкъ!

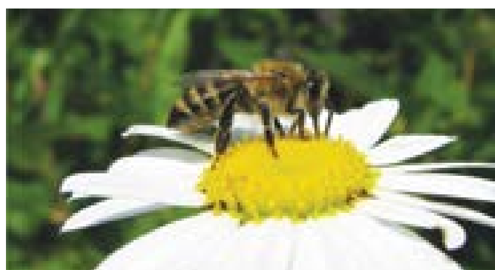

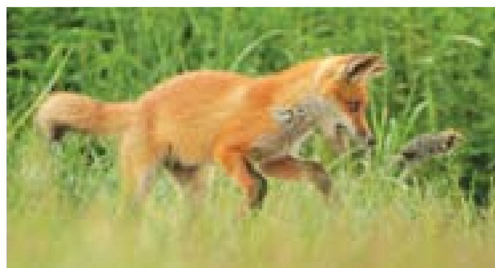
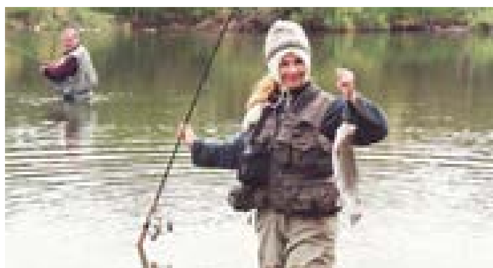

Икяе эт! Ресимлерге бакъып айванларнынъ эмиети акъкъында икяе тиз.

Айнеджи Кирпичиктен сора!

Кийик айванлар орманлар, чайырлар, чёллерде насыл яшайлар? Инсанлар ве айванлар бири-бирине кедер этмейлерми? Инсанлар кийик айванларгъа ненен ярдым эте билелер? Не ичюн айванларны къорумакъ керек?

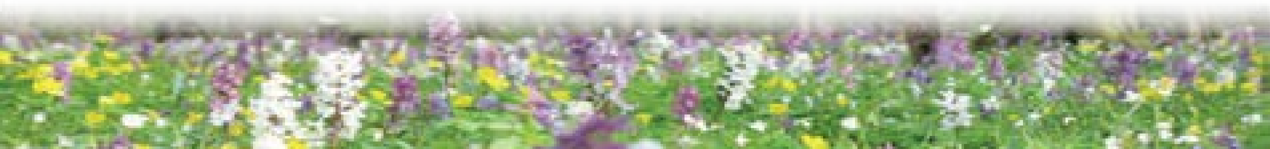

Бакъып чыкъ!

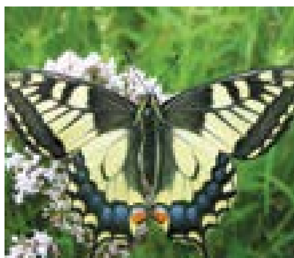

Махаон

Эшек (ат) арысы

Денъиз тай-чыгъы

Юнус балыгъы

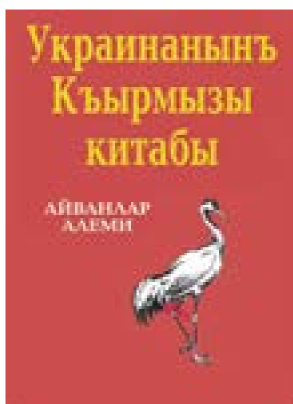

Къара лейлек

Дувадакъ

Вашакъ

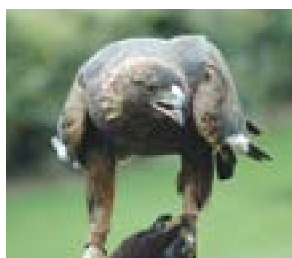

Къартал

Украинанынъ Къырмызы китабына кирсетильген анги айванларны сенинъ улькенъде расткетирмек мумкюн?

Тувгъан улька табиатынынъ достуна вазифе.

Айванларны кимлерден ве нелерден къорчаламакъ керек? Къорчаланмакъ керек олгъан айван акъкъында икяе эт.

ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪДЕ НАСЫЛ АСРАЛГЪАН ОСЮМЛИКЛЕРНИ ОСЬТЮРЕЛЕР?

Сен асралгъан осюмликлер ичюн белли бир шараитлер керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Осюмликлерни осьтюрмек ичюн насыл шараитлер керек?

Сенинъ улькенъде насыл осюмликлер осе?

Тарлаларда ...

Бостанларда ...

Багъчаларда ...

Тюшюнип бакъ! Асралгъан осюмликлернинъ эписине кунеш ярыгъы, арарети ве сув айны микъдарда керекми?

Окъу!

Отьмек пиширмек ичюн асралгъан богъдай ве чавдарны Украинанынъ бутюн кошелеринде осьтюрелер. Отьмек — яшайышнынъ темсилидир. Тёгерек отьмек исе — мусафирченлик, муаббетлик ве достлукъ аляметидир.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сенинъ улькенъде нелерни осьтюрелер?

Полесье

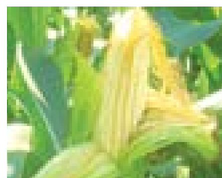

Меркезий Украина

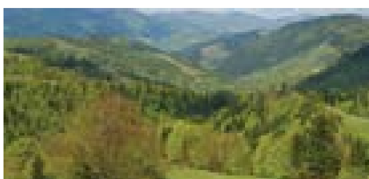
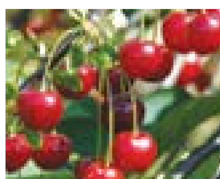

Закарпатье

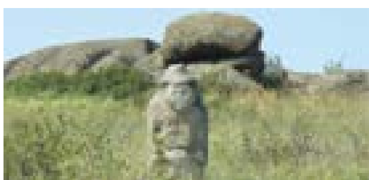
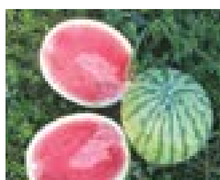
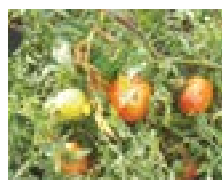

Украинанынъ чёль тарафы

Къырым

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Насыл этип богъдай захиреси сенинъ софранъдаки отьмекке чевирильди.

СЕНИНЪ УЛЬКЕНЪДЕ НАСЫЛ ЭВ АЙВАНЛАРЫНЫ АСРАЙЛАР?

Сен эв айванлары гъает чешит-тюрлю олгъанларыны **билирсинъ**.

Хатырла! Сен анги эв айванларыны билесинъ? Сыгъырлар ве къойлар не ашайлар?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

- Къаранлыкъ аран тёрюнде
Къаздай олып отура.
Тарамагъа сачы ёкъ,
Таздай олып отура.

- Чобанларнен чёллерде,
Гедже-куньдюз кезем мен.
Сют, май, эт, юнь сизлерге,
Къарап турмай берем мен.

- Тобан тёшевли ерде
Мен акъ «топчыкъ» яратам.
Кунь къонайым дегенде
Дамгъа минип мен ятам.

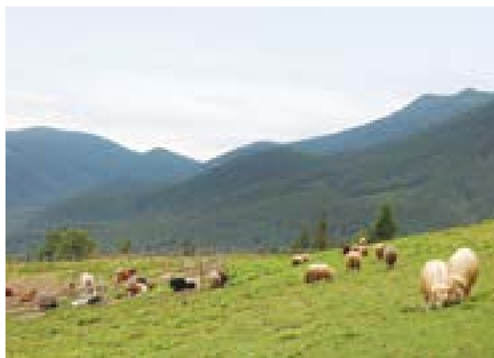

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

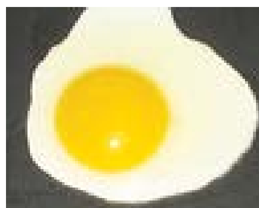

Сизинъ ульkенъизде эв айванларынынъ насыл чешитлерини ве не ичюн асрайлар?

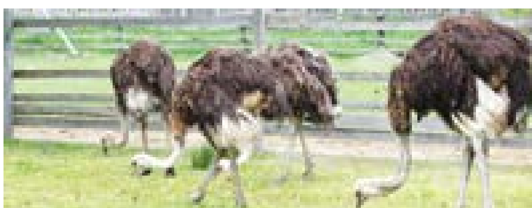

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

«Эв айванларынынъ бахшышлары» мевзусында икяе тиз.

ИНСАНЛАР ОЗЬ ТУВГЪАН УЛЬКЕСИНИ НАСЫЛ КЪАЙГЪЫРАЛАР?

Сен тувгъан улькенинъ дюльберлигини эр ким къайгъырмакъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла!

Койде адамлар не осьтюрелер ве насыл айванларны асрайлар?

Бакъып чыкъынъыз ве сечип алынъыз!

Нелер — койде осьтюрильген, нелер исе шеэрде азырлангъан?

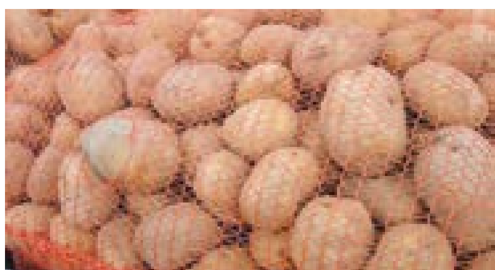

Тюшюнип бакъ!

Не ичюн Бердянск ве Нежин шеэрлеринде бойле эйкеллер тикледилер?

Икяе эт! Инсанлар шеэр ве койлернинъ сокъакъларыны насыл ярашты ра билелер?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Сокъагъынъыз темиз ве дюльбер олмасы ичюн сен буюклерге насыл ярдым эткенинъ акъкъында икяе тиз.

ЕКЮН ЧЕКЕМИЗ: СЕНИНЪ ТУВГЪАН ШЕЭРИНЪ Я ДА КОЮНЪ НЕНЕН МЕШУР?

Тувгъан улькенънинъ дикъкъаткъа ляйыкъ ерлери акъкъында **икяе эт.**

Пригадай! Тувгъан коюнъ я да шеэринъде энъ дюльбер ер къаердедир?

Тюшюнип бакъ ве икяе эт! Тувгъан улькенънинъ табиатында энъ зияде нени бегенесинъ?

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъиз! Фотосуретлерде Украинанынъ насыл табиат муджизелери тасвирленген?

Аскания-Нова

Къырымдаки Бакъаташ

Свитязь голю

Къырымдаки Мермер къоба

Днестрнинъ ташлы ялысы

Синевир голю

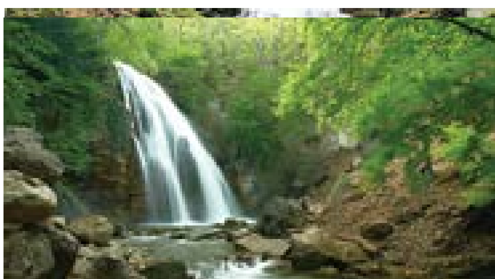

Джур-джур учансувы

Къарадагъ

Достум!

Тувгъан ульке бойлап
дёртюнджи сеятымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылынъда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта керек оладжакълар?

Энди исе тувгъан улькемиз Украина бойлап
сеятымызны девам этемиз.

БЕШИНДЖИ СЕЯАТ: МЕНИМ УЛЬКЕМ — УКРАИНА

ВАТАН — БУ, НЕ?

Сен озь улькенъ акъкъында даа чокъ **билирсинъ**.

Хатырла!

«Ер» сёзю не мананы анълата?

Сейяре

Топракъ

Украина

ЕР

Орманлар, озенлер ве тарлалар.
Буларнынъ эписи — меним топрагъымдыр.

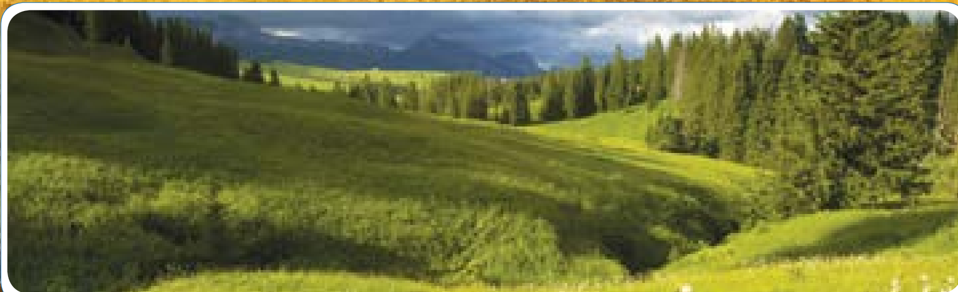

Аталар сёзюни акъылымызда тутамыз!

Ватансыз адам — йырсыз бульбуль.

Украиналынынъ хатырлатмасы.

Лейлек ве бульбуль бизни тувгъан топрагъымызны севмеге огрете.

Терек ве отьмек — яшайышнынъ темсиллеридир.

Халкъымызнынъ севимли темсиллери — гульчембер, къызылчыкъ, сельби, бадем, юке тереги, мелевше, къадифе чечек, ляле.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

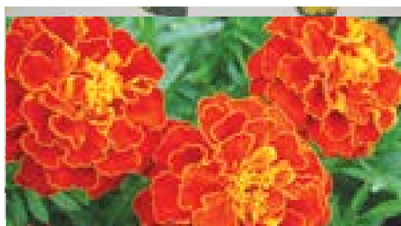

Сен Украина ве Къырымнынъ халкъ темсиллери акъкъында нелер билесинъ?

Украина табиатынынъ достуна вазифелер.

«Ана-ватан» сёз бирикмеси насыл пейда олгъаныны тюшюнип бакъ.

Сен Украина ве Къырым акъкъында насыл шиир ве йырларны билесинъ? Оларны айт я да йырла.

УКРАИНА ХАРИТАСЫНДА ЭНЪ МУИМ ШЕЙ — НЕДИР?

Сен Украина харитасында тюземликлер, дагълар, хавузларны корьмек имкяны олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Сенинъ улькенъде ер юзюнинъ насыл шекиллери бар?

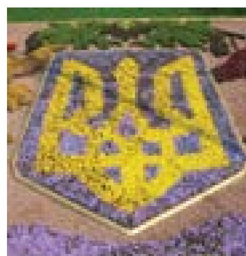

Окъу!

Ер юзю чешит-тюрлюдир. Онынъ устюнде буюк тюз кенишликлер, дагълар, озенлер, голь ве денъизлер бар. Оларны косьтермек ичюн инсанлар хаританен къулланмакъны, хариталарда ер юзюнинъ чешит-тюрлю шекиллерини, мемлекетлерни, шеэр ве койлерни шартлы бельгилернен косьтермекни тюшюнип чыкъардылар.

Акъылынъда тут!

Харита — бу бир де-бир ернинъ уфакълаштырылгъан тасвиридир.

Тапып биль!

Ер сейяресининъ корюнюши насыл?

Дюнья харитасында Украина къаерде ерлешкен?

Украина харитасында онынъ пайтахты — Киевни тап.

Къырым харитасында онынъ пайтахты — Акъмесджитни тап.

Украина ве Къырым табиатынынъ достуна вазифе.

Украина, Къырым хариталарында энъ муими — недир? Буны достларынъ ве ана-бабанънен музакере эт.

СЕН УКРАИНА ве КЪЫРЫМНЫНЪ АНГИ КОШЕЛЕРИНИ ЗИЯРЕТ ЭТМЕГЕ АРЗУЛАЙСЫНЪ?

Сен Украина ве Къырым табиатынынъ дюльберлиги акъкъында **билирсинъ**.

Хатырла! Орманлар инсанларгъа не берелер?
Инсанлар айванларны къаерде отлаталар?
Тарлаларда не осьтюрелер?

Чешит кошелернинъ дюльбер манзараларыны **бакъып чыкъ** ве украин шеэрлериндеки табиат акъкъында къараманларымызгъа икяе эт.

Киев

Винница

Львов

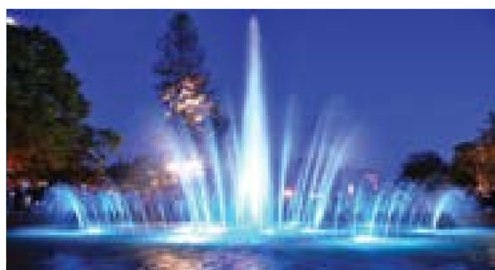

Акъмесджит

Тап ве икяе эт! Украинанынъ къайсы виляетлеринде орманлар ве чёллер бар? Къайсыларында исе дагълар бар?

Къырымнынъ анги кошелеринде дагълар, орманлар ве чёллер ерлешкенлер?

Украина ве Къырымнынъ табиат раатлыкъ багъчалары

Ивано-Франковск виляети: «Галицк»

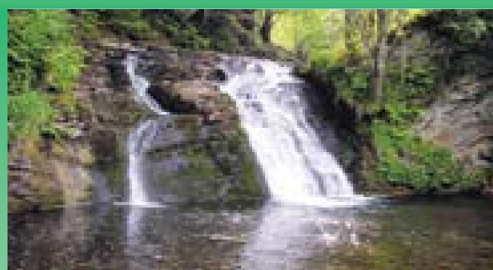

Львов виляети: «Сколивски Бескиди»

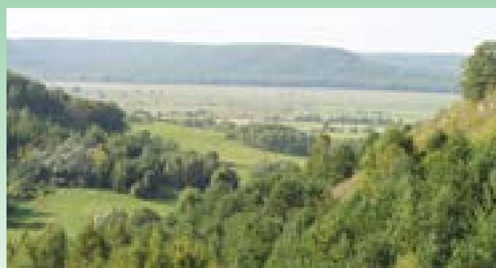

Тернополь виляети: «Кременецк дагълары»

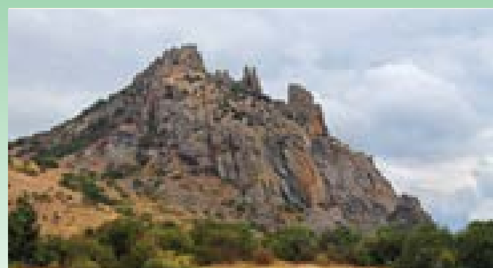

Къырым: Къарадагъ

Украина ве Къырым табиатынынъ достуна вазифе.

Сен Украина ве Къырымнынъ анги кошелерине бармакъны арзулагъанынъ акъкъында икяе эт.

БААРЬДЕ ТАБИАТКЪА СЕЯАТ: кезинти-дерс

Сен орманда озюнъни насыл тарзда алып бармакъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла! Табиатта озюнъни алып барув боюнджа насыл къаиделер бар?

Табиатны козетмеге огренемиз:

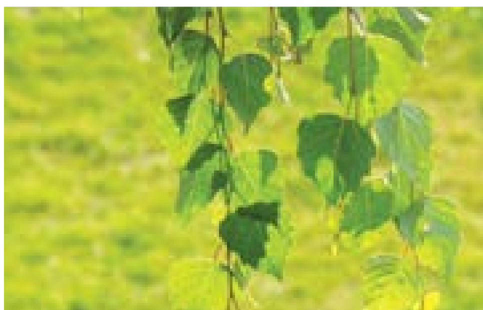

Чешит тереклерде япракънынъ тюсю насыл фаркъ эте?

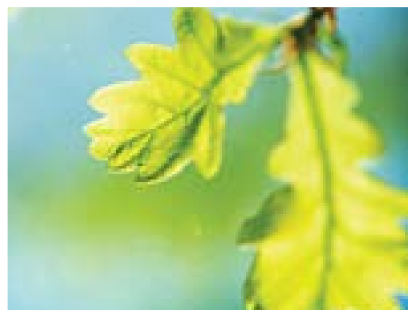

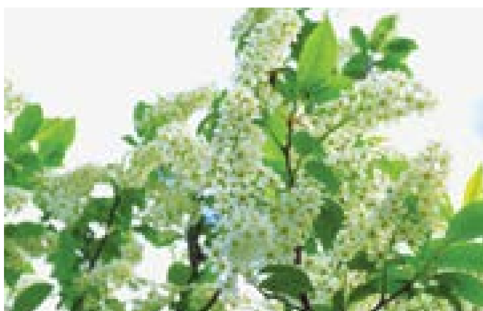

Кийик эрик, итбурун, къансиер, эрылгъан не вакъыт чечек ачып башлайлар?

Бадем тереги къаерлерде осе?
Ляле ве наргюзлер не вакъыт чечек ачалар?

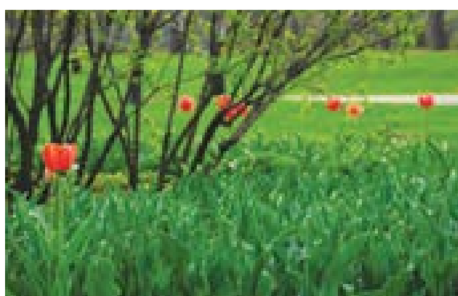

Сиз кезинти вакътында корьген къушларнынъ ады не?
Сансарчыкънынъ териси насыл тюсте?

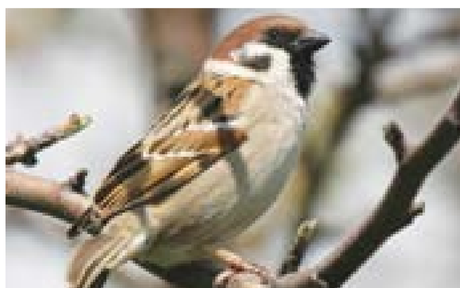

Украина табиатынынъ достуна вазифе.
Не ичюн орманда котеринки давушнен лаф этмек мумкюн дегиль, анълат.
Эвде кезинти акъкъында икяе эт.

УКРАИНА ВЕ КЪЫРЫМДА НАСЫЛ ХАВУЗЛАР БАР?

Сен Украина ве Къырымда табиий ве суньий хавузлар олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Сенинъ улькенъде насыл хавузлар бар? Оларнынъ адларыны айт.

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъиз! **Хавузлар насыл олалар?**

Хавузлар

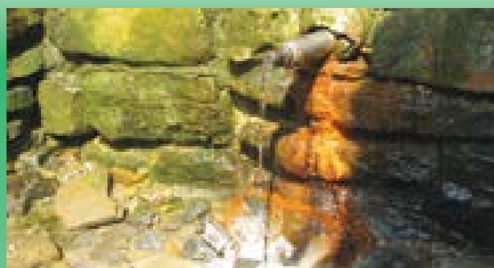

Минераль сув чокърагъы

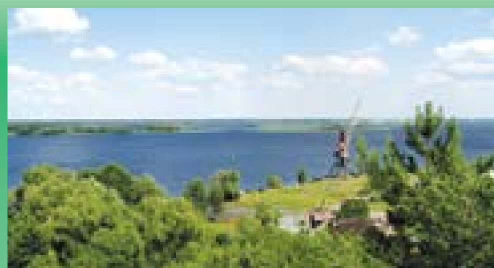

Канев сув амбары

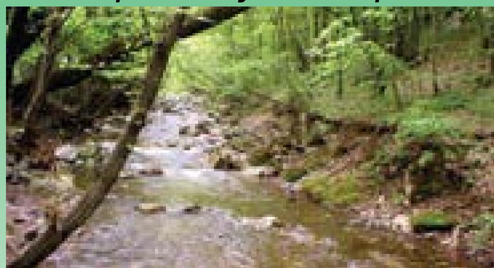

Салгъыр озени

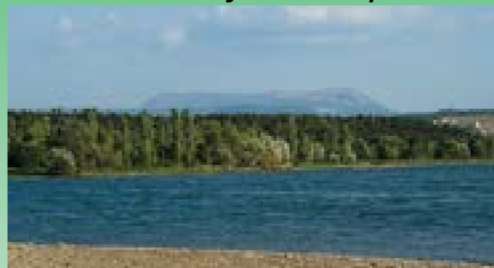

Акъмесджит сув амбары

Табиий — табиат тарафындан япылгъан: чокъракълар, ирмакълар, озенлер, голлер ве денъизлер.

Суньий — инсанлар тарафындан япылгъан: тыйнакъ, сув анбарлары — суньий денъизлер.

Тапып биль!

Украинанынъ энъ узун озенлери — къайсыларыдыр?

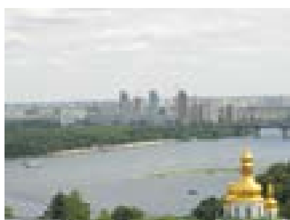

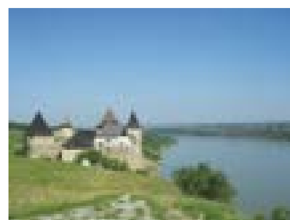

Акъылынъда тут!

Украинанынъ энъ узун озенлери — бу Днепр, Дунай, Днестр.

Тюшюнип бакъ!

Голь тыйнакътан ненен фаркъ эте? Олар ненен бири-бирине ошайлар? Бу хавузларнынъ ангиси — табиат, ангиси исе инсанлар тарафындан япылгъан?

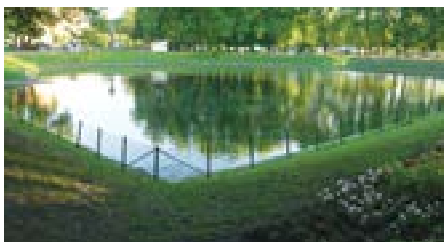

Тапып биль! Украинанынъ энъ буюк голлери къаерде ерлешкен?

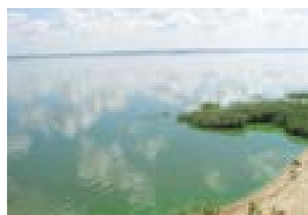
Ялпуг

Синевир

Свитязь

Украина табиаты достунынъ вазифеси.

Не ичюн ирмакъ озеннинъ кичик къардашы экенини анълат.

ХАВУЗГЪА СЕЯАТ: кезинти-дерс

Хатырла! Табиатта озюнъни алып барувнынъ насыл къаиделери бар?

Хавузны тедкъикъ эт:

Хавузнынъ ады не?

Ялысы насыл шекильде?

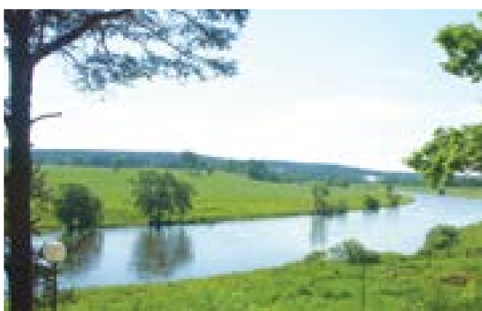

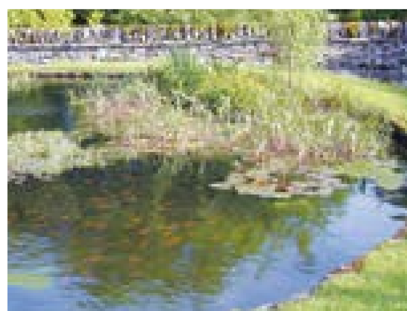

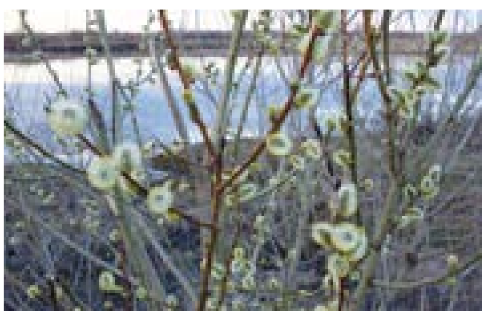

Хавузнынъ четинде насыл осюмликлер осе?

Хавузнынъ устюнде бойле осюмликлер бармы: сув занбагъы, ряска?

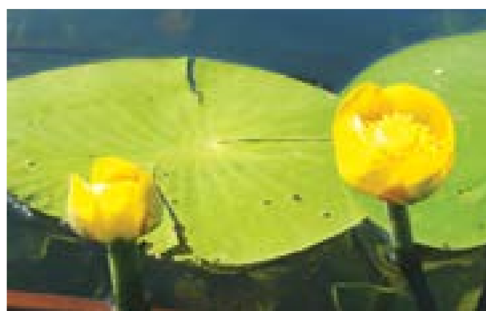

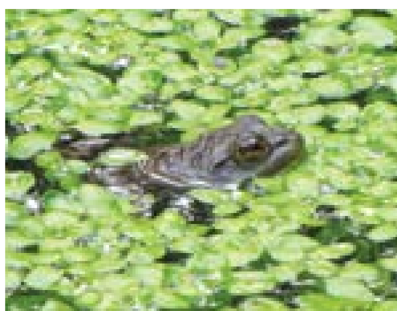

Хавузнынъ янында насыл боджек ве къушларны расткетирмек мумкюн?

Украина табиатынынъ достуна вазифе.
Эвде кезинти акъкъында икяе эт.

УКРАИНАДА НАСЫЛ ДЕНЪИЗЛЕР БАР?

Сен Украина Къара ве Азав денъизлеринినъ ялысында ерлешкенини **билирсинъ**.

Украина харитасыны бакъып чыкъ! Анда Украина ялыларында ерлешкен денъизлерни тап. Оларнынъ ады не? Бу денъизлернинъ ялыларында насыл шеэрлер ерлешкен?

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

Не ичюн адамлар ялыда раатланмагъа севелер?

Къара денъиз *Азав денъизи*

Тенъештиринъиз! Къара ве Азав денъизлери колемлерине коре насыл фаркъ этелер?

Бу денъизлер олардаки сув микъдарына коре насыл фаркъ этелер?

Тюшюнип бакъынъыз! Анги ресимде рессам шартлы оларакъ Къара денъизде, ангисинде исе Азав денъиздеки сувнынъ колемини тасвирлеген?

Бакъып чыкъ ве тапып биль! Къара ве Азав денъизлеринде насыл айванлар яшайлар?

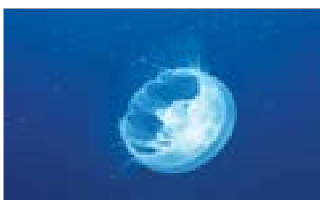

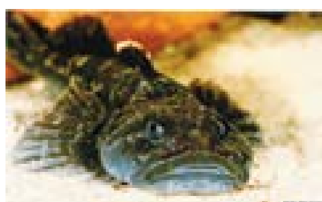
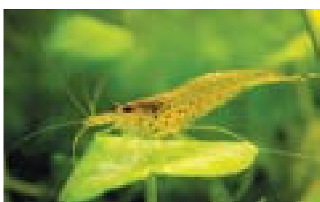

Украина табиатынынъ достуна вазифе.

Сен юнус балыкъкъа чевирильгенинъни тасавур эт. Онынъ адындан Къара я да Азав денъизи акъкъында икяе эт.

УКРАИНА НАСЫЛ ДАГЪЛАРЫНЕН МЕШУР?

Сен Украинада Карпат ве Къырым дагълары олгъаныны **билирсинъ**.

Украина харитасыны бакъып чыкъ! Харитада дагъларны тап. Олар насыл адландырылгъанлар?

Ай-Петр дагъы

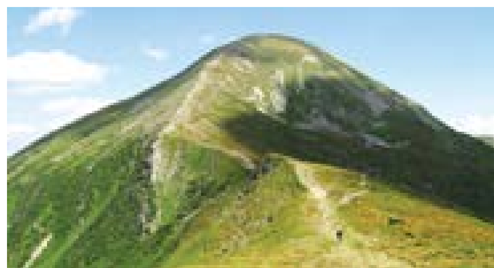

Говерла дагъы

Хатырла! Ер юзюнинъ насыл шекиллери ола?

Украинанынъ анги къысмыны тюземликлер, ангисини исе дагълар къаврап алалар?

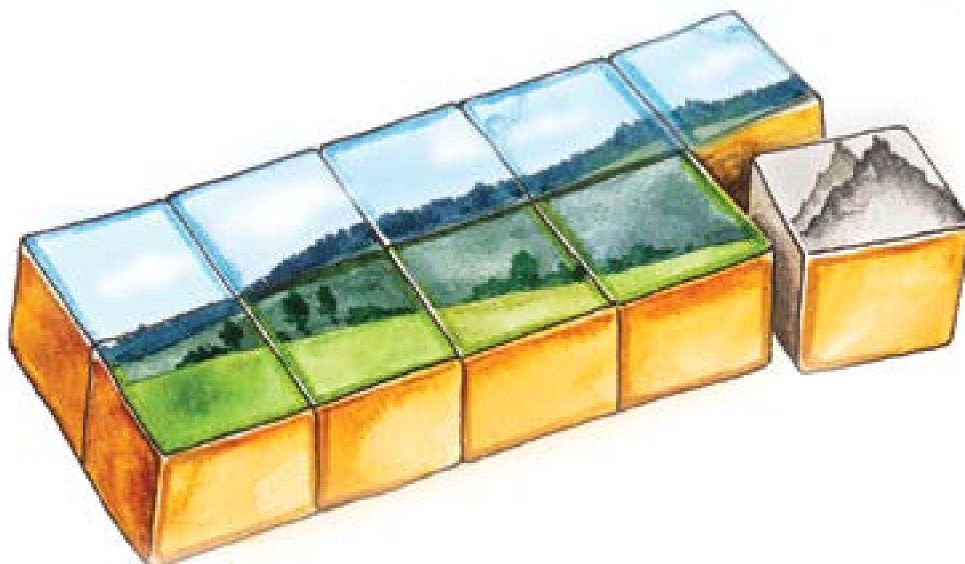

Бакъып чыкъ ве тенъештир!

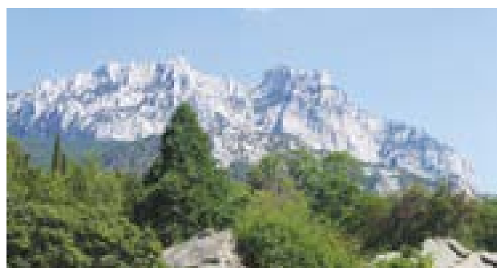

Къырым дагълары

Карпат дагълары

Къорувгъа мухтадж олгъан осюмликлер ве айванларнынъ адларыны **акъылынъда тут!**

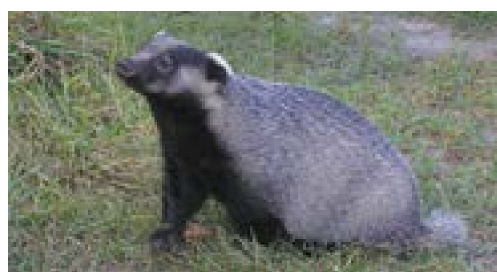

Борсукъ

Зубр

Цикламен

Тар япракълы наргюз

Украина табиатынынъ достуна вазифе.
Карпат ве Къырым дагъларыны тенъештир. Олар ненен фаркъ этелер? Я бири-бирине ненен ошайлар?

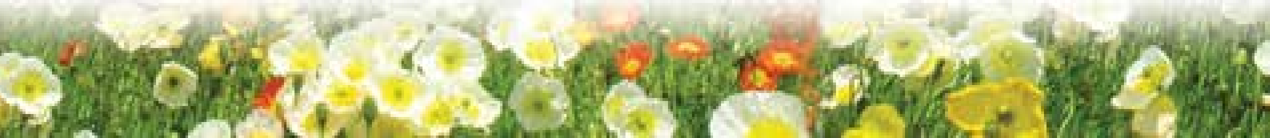

АКЪКЪЫНДА НЕЛЕРНИ БИЛЕСИНЪ?

Эгер сен бутюн суаллерге догъру джевап берсенъ, «Украина табиатынынъ акъикъий досту» унваныны къазанырсынъ.

1. Харита бу, недир?

а) Ернинъ уфакълаштырылгъан тасвири;

б) ернинъ корюнюши.

2. Украинада къач денъиз бар?

а) Учь денъиз: Каспий, Къара ве Азав;

б) бир денъиз: четсиз-буджакъсыз захире денъизи;

в) эки денъиз: Къара ве Азав.

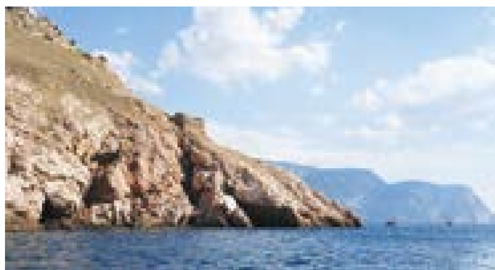

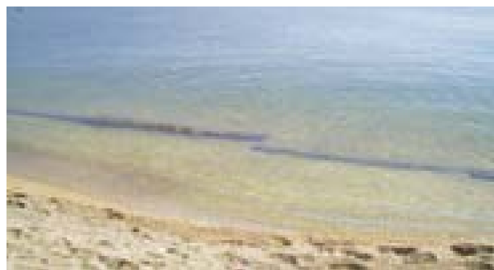

3. Украинада насыл дагълар бар?

а) Альп ве Къырым;

б) Къырым ве Карпат;

в) Карпат ве Альп.

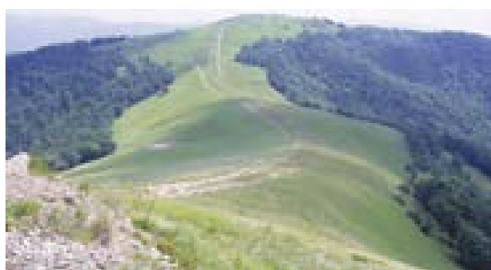

4. Украинада энъ буюк озен къайсы бири?
а) Дунай; б) Десна; в) Днепр.

5. Бу осюмликлернинъ ангилери Украинанынъ Къырмызы китабына кирсетильмеген:
а) беяз акъбардакъ; буюк сон; орман замбагъы;

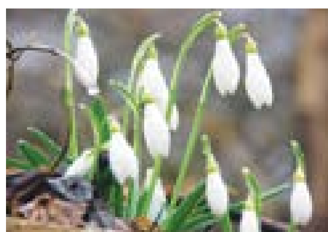

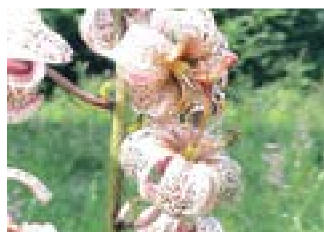

б) наргюз; карпат чанъ чечеги; билотка;

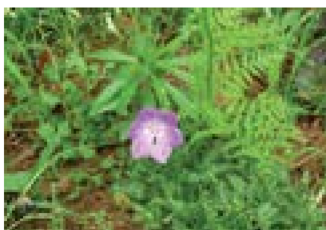

в) маматеке; гуль; чува чечеги.

6. Бу айванларнынъ ангилери Украинанынъ Къырмызы китабына кирсетильген?

а) Къара денъиз белугасы; дунай лососи; къараденъиз денъиз тайчыгъы;

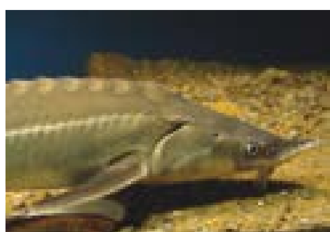

б) сансар; кирпи; куль ренкли къоян;

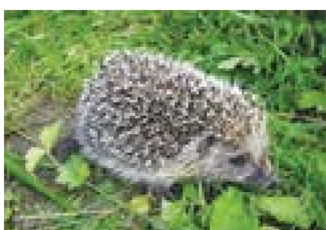 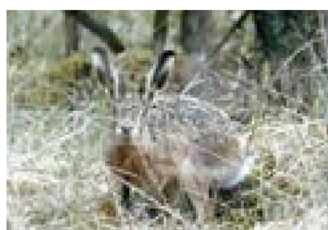

в) озен сув самыры; беяз юнус балыгъы; вашакъ.

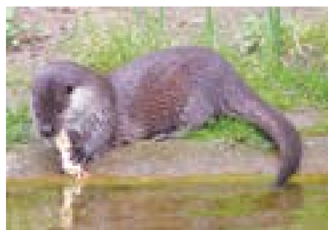

Анълат ве акъылынъда тут!

Украина табиатыны къорумакъ — адамларнынъ омюрини къорумакъ, демектир!

Достум!

Украинанынъ дюльбер кенишликлери бойлап бешинджи сеятымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылынъда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта керек оладжакълар?
Табиатшынаслыкъ дерслери сенинъ энъ бегенген дерслеринъ олдымы?

ТАБИАТ ДЖЕНАПЛАРЫНЫНЪ МАЛЮМАТЛАР БЮРОСЫ:

танып биль ве акъылынъда тут!

А — Г

Акула

Акъбардакъ

Арслан

Аху дуту

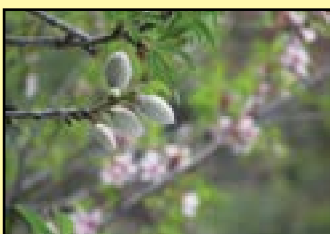

Бадем

Балкъурт

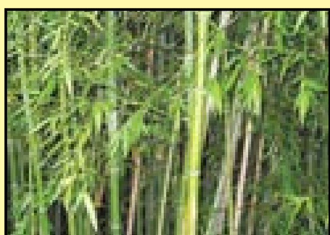

Бамбук

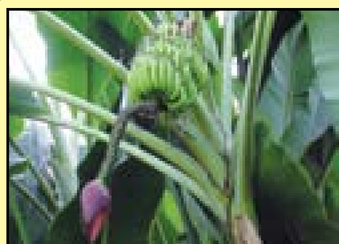

Банан

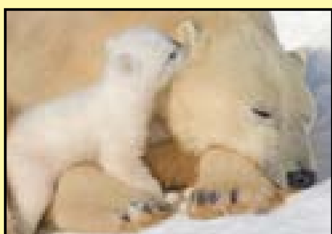

Беяз аюв

Борсукъ

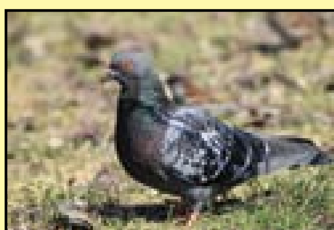

Гогерджин

Гуль

Банан — дюньядаки энъ буюк от осюмлиги олгъаныны билесинъми.
Бир бакъкъанда банан пальмагъа бенъзей. Лякин ойле дегиль. Банан — терек дегиль, от! Лякин пек балабан.

Ер акъкъында шиирий сатырларны акъылынъда тут!

Джумерт ер,
кунешни север,
осюмликлер ондан пек осер!

Д — К

Деве

Деве къушу

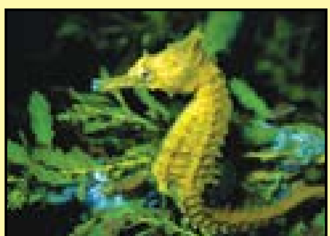

Денъиз тайчыгъы

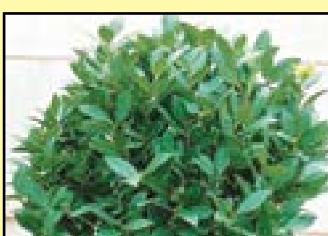

Дефне

Дувадакъ

Дут

Зурафе

Зердали

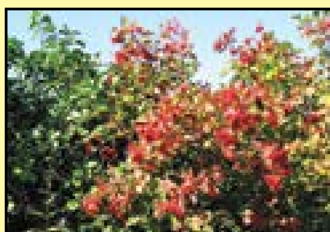

Итбурун

Кактуслар

Керкедан

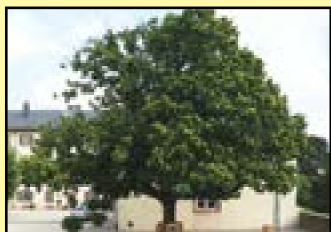

Кестане

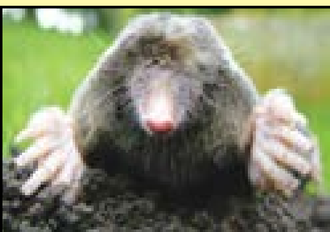

Кёр сычан

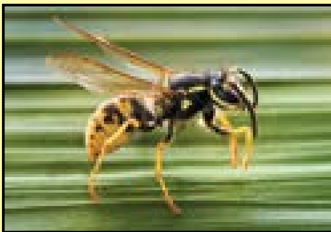

Кийик къурт

Топракъ акъкъында шиирий сатырларны акъылынъда тут!

Кезем, юрем папарналар арасында:
Чечеклери мефтюн эте озюне?
Осюмликлер гуя анълайлар мени,
Салланалар, динъленелер сёзюме?

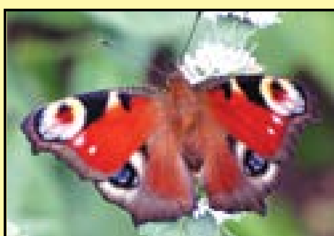

Кобелек

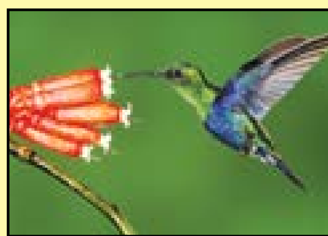

Колибри

Къ — Н

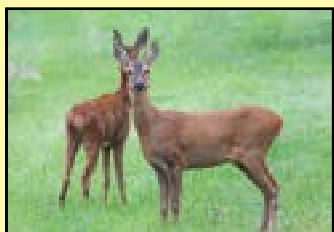

Къараджа

Къартал

Къарылгъач

Къашыкъ агъач

Къырмыскъа

Лейлек

Ляле

Мантар

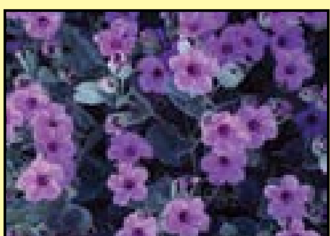

Мелевше

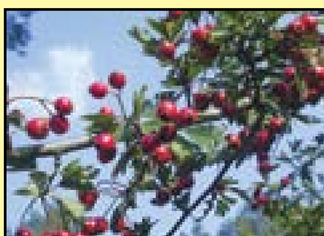

Мушмолла

Нарат

Наргюз

Сув акъкъында шиирий сатырларны акъылынъда тут!

Адамларны рухландыра,
Ярыкълыкъ бере юзьге.
Кучь бере беденлерге
Сувдыр кучь берген бизге.

П — Т

Пападие

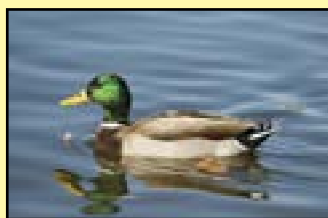

Папий

Пелит фындыгъы

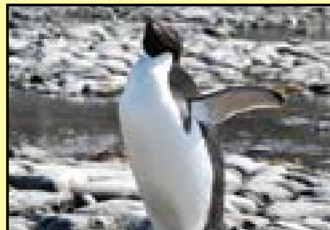

Пингвин

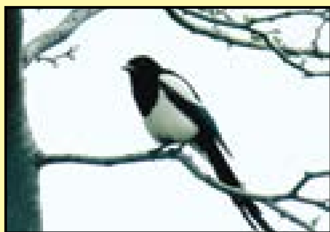

Савускъан

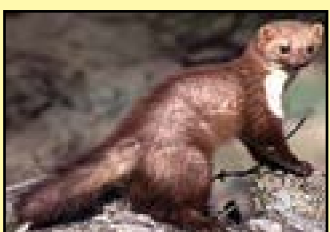

Самыр

Сельби

Сом балыгъы

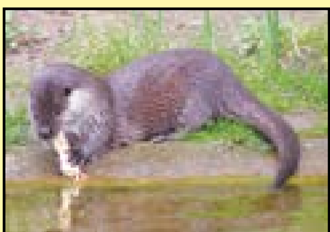

Сув самыры

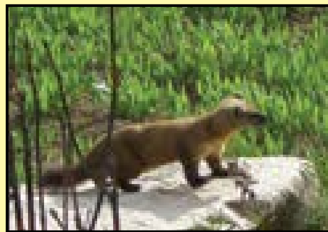

Сувсар

Сыгъырчыкъ

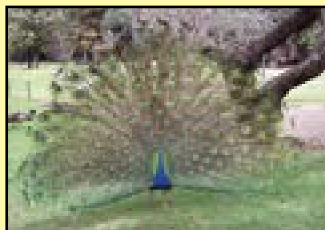

Тавус къушу

Такътакъкъуш

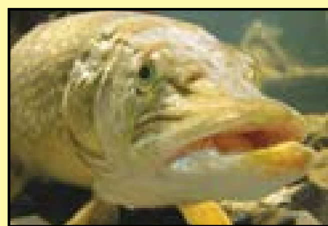

Турна балыгъы

Осюмликлер ве айванларны козет — о вакъыт санъа табиатнынъ чокътан-чокъ аджайип сырлары ачылыр.

Ф — Я

Филь

Фындыкъ

Чинар

Чыкъчыкъ балабан

Джилек

Шефтали

Элек балыгъы

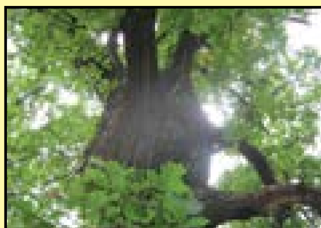

Эмен

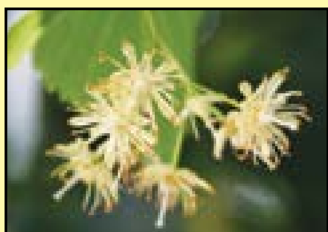

Юке тереги

Юнус балыгъы

Элек балыгъы денъиз тюбюнде яшай. О, ачыкъ тюс, кёр тарафында ята, эки козю де дигер, къоюренкли тарафында ерлешкен. **К** арифинен башлангъан дигер балыкъларнынъ адыны да акъылынъда тут.

КЪЫРЫМТАТАРАДЖА-РУСЧА-УКРАИНДЖЕ ЛУГЪАТ

***А**дет — привычка — звичка*
акъбардакъ — подснежник — проліска (пролісок), підсніжник
акъкъайын — берёза — береза
алтын балыкъ — золотая рыбка — золота рибка
арарет — тепло — тепло
арекет тарзы — поведение — поведінка
арекет этюв — движение — рух
асралгъан осюмликлер — культурные растения — культурні рослини
аху дуту — малина — малина

***Б**агъча — парк — парк*
бакъаяпракъ — подорожник — подорожник
балкъурт — пчела — бджола
беден — тело — тіло
бенъзерлик — схожесть, подобие — схожість, подібність
бенъли балыкъ — форель — форель
берекет — урожай — урожай
беяз аюв — белый медведь — білий ведмедь
бойнузлы къонъуз — жук-рогач — жук-рогач
борсукъ — барсук — борсук
бостан — огород — город
був — пар — пара
бурундукъ — бурундук — бурундук
бурюльген — ежевика — ожина

***В**ашакъ — рысь — рись*

***Г**уль шырасы — нектар — нектар*

***Гъ**ыдаландырыджы мадделер — питательные вещества — поживні речовини*
гъыдалануы — питание — живлення

***Д**агъ джынысы — горная порода — гірська порода*
дагъ озени — горная река — гірська річка
деве къушу — страус — страус
денъиз тайчыгъы — морской конёк — морський коник
дефне тереги — лавр — лавр
дувадакъ — дрофа — дрохва
дут — тутовник, шелковица — шовковиця

***Е**р емиши — ягода — ягода*
еране — герань — герань

***Ё**лдаш — спутник — супутник*
ёнджа — клевер — конюшина

***З**ердали — абрикос — абрикоса*
зурафе — жираф — жирафа

***И**лядж къутусы — аптечка — аптечка*

ине япракълы — хвойный — хвойний
ири парча — глыба — брила
ирмакъ — ручей — струмок
итбурун — шиповник — шипшина

***Й**ипек кобелеги — шелкопряд — шовкопряд*
йыртыджы — хищник — хижак

***К**арпат чанъ чечеги — карпатский колокольчик — дзвоник карпатський*
кевде — туловище — тулуб
кевде — ствол — стовбур
кёр сычан — крот — кріт
керкедан — носорог — носоріг
кестане — каштан — каштан
кетен оты — лён — льон
кийик айванлар — дикие животные — дикі тварини
кийик къурт — оса — оса
кийик осюмликлер — дикорастущие растения — дикорослі рослини
кийик эрик — черёмуха — черемха
кокчекъуш — сойка — сойка
кокюс — грудь — грудь
кошели чакъыл — щебень — щебінь
кубре — перегной — перегній
кукуккъуш — кукушка — зозуля
кучелек — щенок — цуценя

***Къ**анат — перо — перо*
къанатлар — крылья — крила
къансиер — калина — калина
къанун — закон — закон
къапыста кобелеги — билан капустный, капустница — білан капустяний
къара лейлек — аист черный — лелека чорний
къараджа — косуля — косуля
къартал — орёл — орел
къарылгъач — ласточка — ластівка
къарынчыкъ — брюшко — черево
къашкъаш — мак — мак
къашыкъ агъач — клён — клен
къашыкъ къуш — пеликан — пелікан
къая — скала — скеля
къонъузчыкъ — жучок — жучок
къурт — червь — черв'як
къылыкъ — повадка — повадка

***Л**ейлек — аист — лелека*

***М**аматеке — одуванчик — кульбаба*
манзара — пейзаж — пейзаж, краєвид
махлюкъ — живое существо — жива істота

мелевше — фиалка — фіалка
мермер — мрамор — мармур
муджизе — чудо — диво
мушмолла — боярышник — глід
мышыкъ баласы — котёнок — котеня

***Н**акълие — транспорт — транспорт*
нарат — ель — ялина
наргюз — нарцисс — нарцис

***О**ба — холм — горб*
озен сув самыры — выдра речная — видра річкова
орман занбагъы — лесная лилия — лілія лісова
осюмликлернинъ къурулышы — строение растений — будова рослин

***П**апагъан — попугай — папуга*
пейгъамбер дёгмеси — ландыш — конвалія
пелит фындыгъы — жёлудь — жолудь
пул — чешуя — луска

***Р**аатлыкъ багъчасы — парк — парк*

***С**авускъан — сорока — сорока*
сай — мелкий (не глубокий) — мілкий
сакин — медленное (течение) — повільна (течія)
сансарчыкъ — белочка — білочка
сап — стебель — стебло
сары асма къуш — иволга — вивільга
сейяре — планета — планета
сеяат — путешествие — мандрівка
сом балыгъы — сом — сом
сув анбары — водохранилище — водосховище
сувсар — куница — куниця
сыгъын — олень — олень
сыгъырчыкъ — скворец — шпак
сырлы бoджек — божья коровка — семикрапка

***Т**абиат — природа — природа*
табиатшынаслыкъ — природоведение — природознавство
табиий мадде — природный материал — природний матеріал
табон балыгъы — карась — карас
тав джилеги — земляника — суниця
тавус къушу — павлин — павич
такътакъкъуш — дятел — дятел
тамыр — корень — корінь
тар япракълы наргюз — нарцисс узколистный — нарцис вузьколистий
терек къабугъы — кора дерева — кора дерева
тери — мех — хутра
тола — кирпич — цегла
топракъ — грунт — ґрунт
торгъай юзюми — смородина — смородина

турна балыгъы — щука — щука
тыйнакъ — пруд — ставок
тыртыр — гусеница — гусениця
тюземлик — равнина — рівнина
тюземлик озени — равнинная река — рівнинна річка

***У**лакъ — козлёнок — козеня*

***Ф**аалиет — деятельность — діяльність*
филь — слон — слон
френк юзюми — крыжовник — порічка

***Х**авуз — водоём — водойма*
хавфлыкъ — опасность — небезпека

***Ч**авдар — рожь — жито*
чайыр — луг — лука
чакъыл — галька — гулька
чалы — куст — кущ
чам тереги — сосна — сосна
череп — горшочек — горщик
чечек тозу — пыльца — пилок
чечекли осюмликлер — цветковые растения — квіткові рослини
чечеклик — клумба — клубма
чува чечеги — астра — айстра
чыкъчыкъ балабан — улитка — равлик

***Дж**анавар — зверь — звір*
джанлы табиат — живая природа — жива природа
джанлы табиат кошеси — живой уголок — живий куток
джансыз табиат — неживая природа — нежива природа
джысым — тело — тіло

***Ш**акъайыкъ — пион — півонія*
шартлы оларакъ — условно — умовно
шекер чюкюндири — сахарная свёкла — цукровий буряк
шеффаф — прозрачный — прозорий
шифалы — лекарственный — лікарський
шифалы пападие — ромашка лекарственная — ромашка лікарська

***Э**бедий ешиль — вечнозелёное — вічнозелене*
эв айваны — домашнее животное — свійські тварини
элек балыгъы — камбала — камбала
эльге алыштырмакъ — приручить — приручити
эмен — дуб — дуб
эрылгъан — сирень — бузок
эшек арысы — шмель — джміль

***Ю**вез — рябина — горобина*
юке тереги — липа — липа
юнус балыгъы — дельфин — дельфін

***Я**лдавуч — плавник — плавець*
янгъын — пожар — пожежа
япракълы — лиственный — листяний

Дерсликнинъ алы акъкъында

№	Талебенинъ ады ве сойады	Окъув йылы	Дерсликнинъ алы		Баа
			йыл башына	йыл сонъуна	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

***ГРУЩИНСЬКА** Ірина Василівна*

Природознавство

Підручник для 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів

(кримськотатарською мовою)

Перекладач *Велієва Ельмаз Аблязізівна*

В оформленні підручника використано фотографії:
В. Адаменко, А. Віксенка, С. Клименка, С. Ковальчука, І. Красуцького, П. Молодчика, В. Соловйова, а також інтернет-ресурси сайтів Вікіпедія, photoukraine, IloveUkraine, fotographia.com.ua, 7chudes.in.ua, dyvokraj.com

Художній редактор *Н. Дмитрова*
Технічний редактор *Л. Аленіна*

Директор *І.Б. Чегертма*
Редактор *Г.М. Дудакова*
Коректор *Е.А. Ібрагімова*
Оператор *А.В. Вєсєлов*

Підписано до друку 12.07.2012 р. Формат 70x100 $^{1}/_{16}$. Папір офестний.
Гарнітура «PragmaticaC». Умовн. друк. арк. 12,02+0,33 форзац.
Обл.-вид. арк. 12,99+0,55 форзац. Обсяг 9,25 друк. арк.
Тираж 805 прим. Зам. № 230.

КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»
95000, м. Сімферополь, вул. Горького, 5.
E-mail: krimuchpedgiz@gmail.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ДК №508 від 26.06.2001 р.

При верстці використано електронний макет **ТОВ «Видавничий дім «Освіта»**
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4073 від 26. 05. 2011 р.
03057, Київ, вул. О. Довженка, 3
Сайт: www.osvita-dim.com.ua

Надруковано у ТОВ «Видавництво «Вперед»
97534, АРК, Сімферопольський район, с. Строгонівка, вул. Лікувальна, 1.